

místa, jako byly věštiny a chrámové okrsky, akropole a paláce, agóry a fóra, svaté cesty i nekropole.

Pokud stavba měst velkých starověkých civilizací - od Blízkého Východu přes celou Asii až po Ameriku - vytvořila základ znalostí člověka o žádoucích vlastnostech jeho sídel v celosvětovém měřítku, pak stavba měst antického světa sehrála tuto úlohu pro evropský prostor. Vytvořila nejen základy sídelní soustavy značné části Evropy, ale také položila koncepční základy celému následujícímu vývoji urbanistické teorie a zejména praxe.

Odkaz antiky i jí předcházejícího starověku promlouvá zřetelně i k našemu současnému urbanismu. Zdaleka nejsou vyčerpány přínosy antické stavby měst, která hledala a mnohdy i našla ideál města - jako středu a zároveň obrazu pozemského i nebeského řádu - a dokázala vytvořit jeho základní archetypální součásti.

ČÁST III.

STŘEDOVĚK

*Ale město svou minulost nevyprávní, má ji,
jako čáry na dlaních, vepsanou do brzd ulic,
do mříží oken, do zábradlí schodišť,
do tyčí hromosvodů, do žerdí vlafek;
každý jeho úsek je po svém zhrzděn škrábnutí,
zdráze, rýhami, vrypy.*

Italo Calvino

Na prahu evropského středověku byl obraz městských civilizací ve světovém měřítku velmi bohatý. V Číně v té době existovala velká pravidelně vytýčená statisícová města, v Indii se uplatňovala důmyslná pravidla organizace měst, na Blízkém Východě rozkvétala centra významných říší a také ve Střední a Jižní Americe existovala velkorysá městská založení.

Podstatně odlišný byl stav osídlení na většině evropského území. Byla to doba po velkých migracích stěhování národů, které poničily jak keltská oppida severně od bývalé mocenské hranice Římské říše - limes Romanum, tak i pozůstatky římských měst a castrů jižně od této hranice.

Zřetelnou výjimkou byl jihovýchodní a jihozápadní okraj Evropy. Na jihovýchodním okraji prožívala významné období svého vývoje Byzantská říše a na samém okraji evropského kontinentu se rozkládal velkolepý Cařihrad jako její hlavní město. Na jihozápadním cípu Evropy - v dnešním jižním Španělsku - existovaly v té době bohaté a kulturně vyspělé arabské kalifáty se svými krásnými městy jako byla Cordoba, Sevilla a Granada.

V celé západní, střední i východní Evropě žily v této době národy a kmeny, které ještě nedávno hledaly svá stálá sídla a po usazení jim zprvu postačovaly zemědělské osady a opevněné dvorce náčelníků a vládařů. Neměly zatím potřebu budovat města a dokonce zatím ani nenacházely použití pro opuštěné pozůstatky měst Římské říše. Tím větší obdiv si zaslouží, že během několika staletí došlo v této části Evropy k velkolepému urbanizačnímu procesu, který dal vzniknout stovkám dodnes právem obdivovaných středověkých měst a vytvořil soustavu osídlení, která nebyla překonána během následujících věků a je i dnes základem naprosté většiny měst, v nichž žijeme.

13 Středověký ideál města

Při vědomí všech vlastností a hodnot středověkého města se nemůže nevynímat otázka po koncepčních a teoretických základech středověkého urbanizačního procesu. Lze se ptát, kdo radil všem králům, knížatům a biskupům, kde mají své města umísťovat a jak mají uspořádat jejich půdorysy tak, aby ve své době vyhovely všem společenským potřebám. Lze se ptát, kde získávali své vědomosti středověcí lokátoři, kteří byli pověřováni zakládáním města. Jejich starost spočívala především v získání, přivedení a usídlení kolonistů, ovládajících žádoucí řemesla a ochotných se vůbec stěhovat. Jak se naučili tehdejší zeměměřiči vytyčovat často i velmi rozsáhlé městské půdorysy, dělit je na jednotlivé bloky a parcely, vymezovat tržní náměstí, vhodně umísťovat kostely, trasovat hradební linie, určovat počet a místa městských bran.

Určitou odpovědí na tyto otázky může být poznatek, že obzvlášť v prvé fázi středověké urbanizace naprosto převládala - stejně jako v předcházejících epochách - města, která postupně organicky vyrůstala. To ovlivnilo především jejich lokalizaci, protože přerůstání různých osad a vesnic na tržní místa a posléze města probíhalo především tam, kde pro to byly nejlepší hospodářské, dopravní i přírodní předpoklady. Stejně tak se půdorysy těchto měst utvářely stavbou domů a umísťováním tržních náměstí podél dávných cest a u jejich křižovatek, v výhodných brodech a na úpatí hradů, v místech s dobrou základovou půdou, zdrojem vody a dobrou orientací ke světovým stranám a větrům.

Po velkém přeryvu stěhování národů lze těžko předpokládat bezprostřední předávání praktických poznatků antických stavitelů měst. Není známo, že by ve středověku existovala nějaká praktická urbanistická příručka a tím méně teoretický spis o stavbě měst. Jen několika vzdělanců byl tehdy znám Vitruviův spis, v němž navíc nebylo lze nalézt návody k řešení urbanistických koncepcí středověkých měst.

88

BIBLE

Knihou, která byla ve středověku základem veškerého poznání a také měřítkem správnosti lidských činů, byla Bible. V ní lidé hledali nejen spásu, ale i návod jak se v určitých situacích chovat a co činit.

Stejně jako Bible obsahuje naučení o všech pozemských a nebeských sférách, naleznete v ní popisy domů a měst, pravidla jejich výstavby, obrazy ideálních obcí i odsouzení těch měst, která sešla se správné cesty.

Vyvrcholením obrazů ideálních měst je - jak ve Starém zákoně u proroka Izaiáše, tak v Novém zákoně v Janově zjevení - popis zaslíbeného města, které je součástí nového nebe a nové země. Jan nám zjevuje: "A viděl jsem od Boha s nebe sestupovati svaté město, nový Jeruzalém, krásný jako nevěsta ozdobená pro svého ženicha." Toto město "mělo mohutné a vysoké hradby, 12 bran střežených 12 anděly... 3 brány byly na východ, 3 brány na sever, 3 brány na jih a 3 brány na západ... Město je vystaveno do čtverce: jeho délka je stejná jako šířka... avšak chrám jsem v něm nespasil. Jeho chrámem je Pán Bůh všemohoucí a Beránek... Jeho brány zůstanou otevřeny, protože stále trvá den... Uprostřed města na náměstí, z obou stran řeky, bylo stromové života..."

Celému středověku byl nedostižným ideálem a vzorem Šalamounův chrám a posvátný biblický Jeruzalém. Pro konkrétní představy ideálního města byly velmi důležitými dobové ilustrace Bible. Vyobrazení nového Jeruzaléma byly vlastně projekty ideálních měst z doby, kdy ilustrace vznikaly. Naleznete je nejenom v knihách, ale také na nástěnných malbách a na obrazech, inspirovaných biblickými náměty. Někteří autoři se přesně drží biblického popisu, zatím co jiní navazují na dobové představy a místní tradice jak ve vlastní urbanistické dispozici, tak zejména v architektonickém výrazu staveb.

Text Bible však přesto nemohl být dostatečně konkrétním zdrojem inspirace pro zakládání a výstavbu středověkých měst. Bezprostřednější vliv Bible i na ni navazujících nauk o "boží obci" se projevil spíše u středověkých klášterů,

89

u nichž o snahách po dispoziční pravidelnosti svědčí nejen řádové předpisy, ale také jediný ze středověku dochovaný urbanistický plán, kterým je půdorys ideálního benediktinského kláštera, nalezený v klášterní knihovně v Sankt Gallenu. Architektura klášterů představovala ve středověku prostorově nejvyspělejší urbanistické dispozice, předstihující svou pravidelností a promyšleností v mnohem i většinu tehdejších měst.

Kláštery kolonizovaly, ovládaly a spravovaly určitá území, sloužily jako školy i centra bádání, v jejichž knihovnách se dochovaly mnohé antické spisy. Byly rezidencemi příslušníků řádu i vládců, měly úlohu pevností i uměleckých dílen.

Kláštery v mnohem předstihovaly další důležitý stavební typ středověku, kterým byly hradby, které stejně jako kláštery měly mimořádnou úlohu při vzniku osídlení Evropy, protože v rané fázi patřily některé z nich mezi základní krystalizační jádra středověkých měst.

14 Vznik a zakládání měst

Nejstarší středověká města, která se obvykle vyznačují organicky rostlými půdorysy, navázala většinou na již existující sídelní jádra - pozůstatky římských měst, tržní osady, hradisti a hrady, kláštery atd., která již dříve našla své logické umístění. Analogická místa se pak vyhledávala i pro nová, převážně pravidelně zakládaná města v době, kdy urbanizačnímu tlaku již počet rostlých měst nepostačoval.

Pro středověká města - ať rostlá nebo pravidelně založená - lze označit jako charakteristická především ta umístění, která reagovala na přírodní danosti. Byla to velmi často místa výhodných brodů přes řeky, přičemž se pro osídlení volil ten břeh, který nabízel vyšší nezaplavované území s možností rozvoje, pokud možno se zdroji pitné vody

a s úrodnou půdou. Významnou úlohu měla také místa na úpatí hor pod průsmyky, nabízejícími obchodním karavanám vhodná východiska pro přechod hor a zároveň možnosti pro umístění královských celnic.

Zvláštní skupinu tvořila ta města, která vznikla u zdrojů určitých vzácných surovin. Byla to především "horní" města, jejichž existence souvisela s těžbou rud. V těchto případech byla blízkost k ložisku rozhodující a to i za cenu jinak méně příznivých přírodních podmínek. Taková města vznikala často v horách, v obtížně přístupných místech, na strmých svazích a v hlubokých údolích.

Kromě přírodních podmínek měly na umísťování měst značný vliv i danosti, vytvořené člověkem. V tomto smyslu měly prvořadou roli důležité obchodní cesty, jejich větvení nebo křížení. Vedení cest většinou navazovalo na přírodní vlastnosti v tom smyslu, že se cesty sbíhaly - někdy i z více směrů, nebo křížily právě na výhodných brodech, na úpatí hor nebo v těžkých kotlinách.

Značnou úlohu měly také aspekty strategické a vojenské. Projevovaly se tím, že se opevněná města stavěla v celých řetězcích podél hranic zemí, nebo jako opevněné body na nejdůležitějších zemských i celoevropských cestách.

Všechna tato místa zároveň nabízela vhodný odbytkový výrobky řemeslníků a zemědělců a stávala se středisky obchodu a místy pravidelných trhů, na nichž se setkávali kupci z různých zemí. Zejména tam, kde města vznikala ze starších hradisti nebo v jejich podhradí, přenášela se na ně mnohdy správní funkce a úloha nadřazených center. Pokud taková správní centra chyběla, byla zvláště v pozdější fázi zakládána jako nová města.

Při pohledu na půdorys středověkého města - ať pravidelného či rostlého - můžeme nabýt dojmu, že se buď jedná o zcela náhodné seskupení jednotlivých budov, nebo naopak o mechanickou aplikaci jednoduchého a víceméně stejného rastru. Ani jedno a ani druhé však není pravda.

Středověká města se nejvíce z měst všech historických epoch vyznačují účelností a racionálností svého uspořádání,

90

91

sledujícího konkrétní podmínky a co nejvhodnější naplnění účelových požadavků a potřeb.

Výchozím prvkem jejich dispozice byla uliční síť, včetně hlavního tržiště, předurčující dělení města na jednotlivé stavební bloky. U rostlých měst sledovala síť hlavních ulic pradávané obchodní cesty, jejichž trasování mělo své zákonitosti, vyplývající z dávných zkušeností s topografií terénu, pohybem vod, příhodností brodů, dostupností průsmyků a pod. Také u pravidelných měst navazovaly hlavní ulice na vnější cesty a ulice vedlejší sledovaly co nejjednodušší vymezení jednotlivých stavebních bloků a jejich parcelaci, protože se jednalo o města, která musela být rychle obydlena.

Těžištěm života a tím i půdorysu měst byla jejich tržiště, umístěná obvykle na nejdůležitější dálnkové cestě, nebo na křížení či souběhu hlavních cest. U měst rostlých mají velmi rozmanité nepravidelné tvary, vzniklé obvykle rozšířením cesty, ulice nebo křižovatky. U měst založených jsou to nejčastěji pravidelně vyměřené čtyřúhelníky. Kromě hlavního náměstí, u něhož se stavěly radnice a hlavní farní chrámy, mohla mít zvláště větší města i několik dalších tržišť, často specializovaných podle druhů zboží.

Stejně jako ve všech předcházejících civilizacích byla i ve středověku důležitými městská opevnění. Při jejich trasování se sice také přihlíželo k utváření terénu - což bylo v antickém Řecku do té míry rozhodující, že se opevnění někdy od vlastního zastavěného území dosti vzdalovalo, ale nejdůležitější bylo docílit co nejkratší obvod hradeb, usnadňující obranu. Kromě městských bran, budovaných jen na nejdůležitějších vstupech do města, byla důležitou tzv. branka k vodě, bez níž by život města nebyl možný.

V počátečním období byla zvláště ve srovnání s městy antickými typologie budov skládajících středověké město velmi chudou. Z veřejných budov to byl zprvu jenom kostel, obklopený hřbitovem. Později se k němu přidružila radnice a ve větších městech objekty klášterů, špitály a školy. Podstatou hmoty města byl městský dům, v němž se bydlelo,

vyrábělo, skladovalo, prodávalo i konzumovalo. V domě se rodilo i umíralo, slavilo, rokovalo i provozovaly hry. Měšťan byl řemeslníkem a obchodníkem, ale zároveň měl zvláště v počátečním období také své polnosti a k tomu potřeboval jako součást domu i stodolu a další hospodářské objekty.

Mimořádný význam mělo umístování kostelů, pro které se vybírala místa na návrších nejen na základě estetických nebo prestižních požadavků, ale především tak, aby měla dobrou základovou půdu a dostatečně hlubokou hladinou spodní vody, aby byla dobře viditelná, aby se z nich dobře rozléhal zvuk zvonů a byla také dobře bránitelná. Kostely, případně s okolním zastavěním, označují ve středověkých městech obvykle jejich nejstarší jádra. Uchovávají své původní umístění i tehdy, když bylo ostatní město přestavěno na pravidelném půdorysu. Lze soudit, že některé nejstarší kostely se stavěly na místech bývalých pohanských svatyní, jako projev převahy křesťanského náboženství.

Takto lze při bližším pohledu a hlubším zamyšlení pochopit smysl středověkých městských dispozic, stejně jako soustavy středověkého osídlení. Existují doposud a všechna po středověku následující období nebyla při zakládání měst a výběru jejich umístění zdaleka tak úspěšná.

15 Evropská města

Všeobecně se uplatňující znaky zakládání a vnitřního uspořádání středověkých měst dostávaly v jednotlivých evropských regionech určité zvláštní rysy. Největší rozdíly se projevovaly mezi těmi částmi Evropy, kde mohla města navázat na starší osídlení, jako tomu bylo zvláště v jižní a západní Evropě, a do té doby téměř neurbanizovanými rozlehlými prostory Evropy východní a severní. Na mořských pobřežích vznikala a většinou ze starších jader vyrůstala přístavní města jako významná střediska obchodu a lodní dopravy. Jiné podmínky pro zakládání měst existovaly

v hornatých územích, kde se města soustřeďovala především v údolích, a opět jiné na rozlehlých rovinách.

Stručná charakteristika svébytných podmínek a projevů středověké urbanizace v jednotlivých velkých evropských regionech se nesnaží zaznamenat stovky středověkých měst v každém z těchto regionů, ani být průvodcem po těch, která jsou architektonicky a urbanisticky atraktivní. Může jen upozornit na určité specifické znaky a na nevelký počet charakteristických a zároveň typologicky zajímavých příkladů.

STŘEDNÍ EVROPA

Střední Evropa byla ve středověku scénou, na níž se v největší úplnosti uplatnily nejrůznější projevy středověké urbanizace. V její západní a jižní části - západně od Porýní a jižně od Dunaje - existovala římská městská jádra, zatím co na ostatním území šlo ztěžší navázat na výšinná keltská oppida. Ve východní části si začali záhy budovat nové příšlší Slované svá hradiště, která se ukázala být velmi vhodným základem následných středověkých měst.

Ve střední Evropě se setkala často ze starších jader organicky rostlá města, převládající zvláště v její západní části, s novými pravidelně založenými městy, převážujícími na východních územích. Je zde možno sledovat vytváření sítě biskupských rezidencí, vznik knížecích, královských a později císařských dvorců, falcí a hradů, postupný vývoj od tržních osad k městům vybaveným právy trhů, hradeb a posléze i samosprávy. Kolem roku 1200 bylo ve střední Evropě asi 250 měst západně a jen 10 východně od Labe. O 200 let později se uvádí na každé straně již zhruba 1500 měst.

Na dnešním německém území jsou uchovány pozůstatky početných a dodnes významných středověkých měst, nabízejících bohatou škálu rozmanitých urbanistických koncepcí. Každé z měst má odlišné okolnosti svého vzniku a vývoje, stejně jako svébytné urbanistické a architektonické znaky. Lze jen litovat, že téměř všechna

byla těžce postižena válečným ničením a přes nákladnou obnovu ztratila mnoho ze své autenticity.

Římský původ nejstarších částí prozrazují půdorysy KOLÍNA NAD RÝNEM a ŘEZNA, v nichž lze ještě rozpoznat stopy pravidelných castrů. Jinde - například v západoněmeckém TRIERU - se zachovaly jen zlomky jednotlivých objektů, ale nepravidelná středověká uliční síť zcela popřela původní římskou šachovnici. ČÁCHY ve své dispozici prozrazují, že byly původně sídelním dvorcem - falcí - Karla Velikého, který si oblíbil zdejší léčebné prameny. U brodu přes Dunaj z císařské falce vyrostl ULM s mohutným akcentem gotického domu. Půdorys MÜNSTERU má ve svém těžišti biskupskou rezidenci, obkrouženou hlavní obchodní ulicí s farním kostelem. Obchodním centrem, těžícím z blízkosti moře byla hlava hansovního svazu měst, LÜBECK - kde opevnění obklopilo 49EF i kanál, na němž kotvilo obchodní loďstvo. Ze dvou tržních osad, ležících na protilehlých březích u brodu přes řeku Pegnitz, vzniklo významné svobodné říšské město NÖRIMBERK. Toto je ovšem jen několik příkladů z desítek německých středověkých měst.

Na rozmezí střední a západní Evropy patří raná a velmi svébytná tzv. zähringenská založení v severozápadní části dnešní Švýcarska. Mezi lety 1122 - 1218 zde zähringenská hrabata založila jako své opěrné body v jimi ovládaném území 12 měst, mezi která patří např. na německém území ležící FREIBURG, a dále švýcarský CURYCH, BERN a další. Tato města 45D mají určité společné znaky, jako jsou široké hlavní obchodní ulice, žádná tržní náměstí a úzké dlouhé bloky. Takové dispozice byly velmi vhodné pro úzká hluboká údolí a strmé ostrohy.

ZÁPADNÍ EVROPA

V západní Evropě mohla středověká města převážně navázat na starší římská a případně i galská a normanská sídelní centra. V některých městech - jako například v LONDÝNĚ - byla a dodnes zůstala tato starší jádra rozpoznatelná. Kuriozním příkladem jsou francouzský NIMES

nebo ARLES, kde se zprvu středověká městečka vešla do římských cirků, jejichž vnější stěny využila jako opevnění.

Větší skupinou nově založených měst jsou pouze tzv. "bastides", zakladané ve 13. stol. jako válečné pevnosti Angličany i Francouzi v boji o západní části dnešní Francie. Byly to přesně vyměřené a nevelké šachovnice, z nichž se jen některé staly později základem skutečných měst.

Nejznámějším příkladem je MONTPEZIER, založený roku 1284 Eduardem I. Anglickým jako součást obranného systému tehdy anglického Gaskoňska. V Anglii se obvykle uvádějí tři nová města, která však také navazovala na starší osídlení, nebo jej nahrazovala. Bylo to biskupské město SALISBURY s katedrálou, dále nové přístavní město VINCHESEA, sloužící jako opěrný bod proti Francii a nahrazující původní mořem zničený přístav, a další přístavní město KINGSTON - UPON - HULT, nahrazující také starší přístav. Kolem roku 1280 založil Eduard I. nepříliš úspěšně ve Valesu 10 "bastid" se zámky, které měly sloužit především jako opěrné body jeho vlády.

Eduard I. se zřejmě o stavbu měst dosti zajímal, protože - jak se uvádí - během svého pobytu v Gaskoňsku po roce 1279 napsal do Anglie dopis se žádostí o vyslání čtyř mužů, znalých zakládání měst. Ještě zřetelnější iniciativu vyvinul v roce 1296, kdy svolal do Harviche na leden následujícího roku vlastně jakousi prvou urbanistickou konferenci. Požádal 24 anglických měst, aby "vybrala ze svých nejmoudřejších a nejschopnějších lidí ty, kteří nejlépe dovedou plánovat a uspořádat nové město k největšímu zisku nás a kupců".

Nově bylo roku 1240 založeno město AIGUES-MORTES jako východisko křižácké výpravy Ludvíka IX. Již koncem 14. stol. byl však zanesen kanál spojující město s mořem a tím byl zcela zastaven jeho další vývoj. V tomtéž roce 1240 založil Ludvík IX. na úpatí starého rostlého středověkého města CARCASSONU pravidelně uspořádané tzv. Dolní Město, protože chtěl staré jádro přeměnit na pevnost a bylo nutno někde ubytovat jeho obyvatele.

Do středověku patří nebývalý rozvoj AVIGNONU, kam roku 1309 pod ochranu francouzských králů přesídlili papežové. Město bylo v té době podstatně přestavěno a jeho staré jádro se rozšířilo na více než dvojnásobek. Na druhém břehu, spojeném starým mostem, bylo postaveno Nové Město. Před polovinou 14. stol. byl pro Klimenta VI. postaven velkolepý městský hrad.

Nejvýznamnějším západoevropským městem byla ve středověku PARÍŽ, navazující jak na staré galské osídlení, tak i na římské castrum, ležící na vyšším levém břehu Seiny. Nejstarší jádro města bylo na ostrově, jak to dodnes signalizuje chrám Nôtre Dame. Postupně se však město rozrůstalo na oba břehy, přičemž na rozdíl od Římanů dal středověk přednost pravému břehu.

J I H O Z Á P A D N Í E V R O P A

V raném středověku byla v této části Evropy nejvýznamnějšími města cordobského kalifátu. Patří mezi ně CORDOBA, s její impozantní mešitou z 8. stol. n. l., největší v islámském světě, do níž byla v roce 1236 vestavěna křesťanská katedrála, která zaujímá jen menší část jejího půdorysu. Nejvýznamnějším svědectvím islámské kultury je poetická a pohádková Alhambra v GRANADÉ, mající stejně jako Cordoba antický původ. Nově v 10. stol. n. l. založeným urbanistickým souborem paláců se zahrady je rezidence kalifů MEDINA AZAHARA, uchovaná nedaleko Cordoby jen ve zříceninách.

Po postupném vytlačení Arabů vyrůstala charakteristická středověká města, v jejichž jádrech - jako např. v TOLEDO - dodnes rozpoznáme původní arabskou spleť uliční sítě. Města na mořském pobřeží měla již tehdy určitý obchodní význam, ale skutečný rozvoj je teprve čekal po obehnutí Afriky a objevení Ameriky, kdy se těžiště evropského zámořského obchodu přeneslo ze Středozemního moře k Atlantiku.

J I Ž N Í E V R O P A

V jižní Evropě a zejména na Apeninském poloostrově jako v těžišti Říše římské byl přechod mezi antikou a středověkem nejdramatičtější. Ještě nedávno milionový Řím, který byl centrem celého západního světa, byl ničen opakovanými údermi barbarů. Zbýlých několik desítek tisíc obyvatel žilo ve stísněných poměrech podél Tiberu a ani vznikající papežský stát neměl ještě takový význam jako v pozdější době. Ovládnutí Apeninského poloostrova mezi sebou bojovali Arabové a Normani, kteří odtud vytlačili poslední opěrné body Byzantské říše.

Od 10. stol. n. l. začíná vzestup městských republik, jako byla PISA, GENOV, NEAPOL a BENÁTKY, těžících z námořního obchodu. Ve vnitrozemí se začala uplatňovat FLORENCIE, VERONA, MILÁN a další města. S výjimkou nově na pobřežích močálů vzniklých Benátek - jako útočiště před nepřátelskými vpády, jsou to vesměs města s římskými a někdy i staršími historickými jádry. Hospodářský rozvoj se v nich projevuje významnými stavebními záměry, které však vrcholí až v renesančním období.

Dostatečně hustá síť starších měst vedla k tomu, že jsou na území dnešní Itálie - i do stejné kulturní sféry patřící Dalmácie - nová městská založení opravdu výjimečná. V literatuře se uvádí pouze z 2. poloviny 13. stol. tzv. "terre murate" - nevelká pravidelná pevnostní městečka, zakladané Florentskou republikou na jí ovládaném území.

S bývalým jádrem římské říše těsně souvisela i většina území Balkánu, kde se odehrávalo mnoho bojů mezi římskými legiemi a nejrůznějšími "barbary", kteří nakonec římskou říši rozkotali. Balkánským prostorem a Karpatskou kotlinou pak procházejí další kmeny, jako byli Avaři a od konce 9. stol. Maďaři, kteří se později usadili a budovali rozlehlý stát.

Pro vývoj středověkých měst byl někde důležitým příchod německých kolonistů od 13. stol., povolanců do nově zakládaných horních měst v oblastech těžby kovů, jako bylo Sedmihradsko, horní Uhersko - dnešní Slovensko, i Čechy.

V Ý C H O D N Í E V R O P A

Těžištěm východní Evropy byl ruský stát, jehož počátky se datují na konec 9. stol. n. l., kdy se sjednocují slovanské kmeny sídlící na středním toku Dněpru. Přes úder východních kočovníků se postupně upevňovala různé vymezená knížectví, v nichž docházelo již od 10. stol. ke vzniku měst, vyrůstajících většinou kolem starších opevněných hradišť s paláci knížat i církevních hodnostářů, s kostely a zvonnicemi. Tyto "kremlě" zůstávaly i nadále samostatně opevněny, přičemž jejich hradby i mohutné brány měly nejen obranný, ale i reprezentační smysl.

V 10. stol. se na tehdejší mnohem omezenější ruském území nacházelo 26 měst a o století později byl tento počet trojnásobný. Mezi nejvýznamnější z nich patřil KYJEV, NOVGOROD, SMOLENSK, TROSTOV, PSKOV, BELGOROD a další.

Ruská středověká města byla v tehdejší Evropě svébytným jevem. Pro jejich dispozice, stejně jako pro půdorysy "kremlů", bylo po dlouhou dobu charakteristické zastavění jednotlivými budovami a usedlostmi, nesledující ani uliční čáry. Neprošla, na rozdíl od západoevropských měst, obdobím "gotického" zakládání nebo přeparcelování s typickými řeminkovými pozemky a se souvislým koridorovým obestavováním ulic. Uchovala se v nich přinejmenším do období klasicistních přestaveb 18. stol. původní zastavovací soustava, která byla v západní Evropě charakteristickou pro nejstarší "románské" období.

S E V E R N Í E V R O P A

Pro počátky středověku jsou v této části Evropy rozhodující silou Vikingové, nazývaní též Normani. Ti pronikají do mnoha zemí včetně Francie, Anglie a také Ruska, kde jsou známi pod názvem Varjagové. Domovem Vikingů bylo moře, což se projevilo jejich menším zájmem o budování měst. Její nejmohutnějšími stavbami byly obranné valy, z nichž byl největší postupně budován a zesilován celých 350 let napříč celým Jutskem jako obrana proti Sasům a Frankům.

Jediné pozůstatky větších vikingských sídelních táborů byly nalezeny na dnešním dánském území, které bylo v 11. stol. též místem většího státního útvaru, zasahujícího až do Anglie. Nejčastěji bývá uváděn TRELLEBORG na ostrově Sjaellandu, což byla nevelká pevnost v letech 975 - 1050. Měla pravidelný kruhový půdorys, přičemž kříž hlavních ulic dělil celé území na 4 sektory. V každém sektoru byly do čtverce postavené 4 velké podlouhlé domy, jejichž tvar připomíná loď s useknutou přídílí a záďí. Uprostřed těchto čtverců stály domy náčelníků. Pevnost měla 4 brány, u nichž byly domky jejich strážců a byla opevněna dvěma valy s palisádami. Posádka této pevnosti se odhaduje na 1200 mužů.

Stopy vikingských sídel byly již nalezeny i na území dnešního Švédska, Estonska, Litvy atd., a občas se objevují zprávy, že se jejich stopy našly i v severní Americe.

Nejstarší, většinou rostlá středověká jádra začala v místech výhodných mořských přístavů vyrůstat z nevelkých původních osad v místě dnešního STOCKHOLMU, KODANĚ a dalších skandinávských měst. Ta však očekával větší rozvoj jako královských sídel a obchodních center až později.

Ve středověku založená a dodnes do značné míry dochovaná historická jádra měst jsou spolu s jejich architektonickými, sochařskými, malířskými a dalšími díly nesporně největší kulturní a zároveň i materiální hodnotou Evropy. Jsou výrazem i projevem její identity jako celku i jejich jednotlivých regionů a zemí. Jsou až do současnosti největším inspiračním zdrojem soudobého urbanismu. Není náhodou, že se k nim právě nyní soudobá urbanistická tvorba se zájmem obrací v situaci, kdy se projevuje určité zklamání s programy moderního urbanismu 20. století.

V současné době nelze vnějškově kopírovat malebný půvab středověkých měst, jejich ulic, náměstí a siluet. Je však třeba se snažit jim porozumět.

Souběh příznivých okolností způsobil, že středověká města Čech, Moravy i Slezska patří mezi nejvýznamnější příklady evropských sídel této doby. Je to způsobeno tím, že byla budována v době, kdy České království patřilo mezi nejvýznamnější a nejbohatší státní útvary tehdejší Evropy. Také rozmanitost přírodních podmínek naší země přispěla k obohacení prostorového uspořádání našich měst. Navíc leželo tehdy České království na omom rozmezí, kde se setkávala rostlá města, převažující v Evropě západní, s pravidelně zakládanými městy v částech východnějších.

Česká města tak představují vůbec nejširší škálu středověkých městských dispozic, jaké snad nenalezneme v žádné jiné evropské zemi. Tehdejší bohatství Českého království přitom způsobilo, že zejména nejvýznamnější města jsou naprosto mimořádná i pokud se týká jejich rozlohy a rozměrů náměstí i ulic. Široká škála vlastností a znaků našich měst má pouze jedno významné omezení. Spočívá v tom, že naše města leží v oné části Evropy, která nebyla nikdy součástí antické Římské říše a nemohla tudíž navázat na žádná z doby pocházející sídelní jádra.

Také svým statutem nabízejí naše města širokou škálu od královských a císařských rezidencí, přes města královská se zvláštní skupinou měst věnných a horních, až po města poddanská, zakládaná světskou nebo duchovní vrchností. Stejně jako v jiných zemích se města úměrně ke svému významu lišila i rozsahem svých práv, která byla přirozeně největší u měst královských a naopak se přibližovala k velmi skromným právům, nepříliš se lišícím od postavení tržních vesnic, u měst či městeček poddanských.

Pro bližší poznání našich středověkých měst je důležitým postupný vývoj jejich vzniku a utváření. Zvláštní význam má přitom rozhodující 13. stol. a dále vyvrcholení - a zároveň vlastně doznívání - tohoto ojedinělého zakladatelského úsilí ve století čtrnáctém.

POČÁTKY MĚST

Při zkoumání počátků našich středověkých měst lze uvažovat o jejich možné návaznosti na sídla starých před slovanských kultur, avšak publikované poznatky archeologů, jak se zdá, tyto souvislosti nijak nepotvrzují. Platí to i o sídlech keltských a ještě pozdějších germánských, z doby stěhování národů.

Keltská oppida nesou někdy stopy využívání Slovany, avšak jejich poloha na obtížně přístupných návrších a bez výrazného zemědělského zázemí zřejmě nebyla vhodnou pro slovanská hradiště. Doposud nebylo nalezeno nejvýznamnější středisko z doby pobytu germánských kmenů - MAROBUDUM, historicky doložené hlavní město Markomanské říše, jehož poloha se předpokládá na našem území.

Lze nejspíše předpokládat, že nejen v naší zemi tím nejstarším prvkem počátků osídlení nejsou sama sídla, ale především cesty, protínající celé země i světadíly. Jejich konkrétní vedení bylo předurčováno a stabilizováno utvářením terénu, vodními toky a vůbec přírodními podmínkami. Určité vhodné trasy se využívaly po tisíciletí, protože umožňovaly překonávání toků na výhodných brodech, pohodlné přechody horských průsmyků, vyhýbání se bažinatým a zaplavovaným územím a podobně.

Nejstarší poznatky o centrech slovanského osídlení patří do doby Velkomoravské říše, jejíž rozsáhlá opevněná hradiště lze považovat za předzvěst měst jak co do rozlohy a výstavnosti, tak i pokud se týká rozvoje obchodu a řemesel. Charakteristický pro ně byl rostlý půdorys se zastavěním, které bylo tvořeno spíše seskupeními usedlostí a dvorů podél cest, v jejichž uzlech stály církevní stavby.

Počátky sídelních jader, z nichž mnohdy vyrostla pozdější středověká města, je možno s určitostí spojit se slovanskými hradišti, která byla zprvu kmenovými a posléze správními centry přemyslovské říše. Jejich výčet nalezneme v Kosmově Kronice a mnohá z nich již nesou jména budoucích měst. Je to kromě PRAHY také BÍLINA, HNĚVIN MOST, HRADEC

KRÁLOVÉ, CHRUDIM, LITOMĚŘICE, OLOMOUC, PŠOV - dnešní Mělník, ZNOJMO a ŽATEC a ze Slovenska BRATISLAVA a NITRA. Podle historických studií jsou z 9. a 10. stol. zachovány zprávy ještě o BECHYNI, ČASLAVI, DĚČÍNĚ, NETOLICÍCH a STARÉM PLZENCI.

Jiná ve své době velmi významná hradiště, jako byla SLAVNÍKOVSKÁ LIBICE - blatné hradiště na soutoku Cidliny s Labem - se nestala základem města. Totéž platí i o hradištích s nejstaršími kamennými rotundami v Čechách, jako byl LEVÝ HRADEC a BUDEČ, která ztratila význam v souvislosti s přesunem sídla Přemyslovců na Pražský hrad.

PŘEMYSLOTAŘI

V období vlády Přemysla Otakara I., zprvu českého knížete a posléze krále (vládl 1192-1230), se na našem území poprvé objevují zprávy o městech. ČIHEB, původně slovanská osada a pak falc, t.j. sídelní dvorec německých vládců, je nazýván městem v roce 1203. Již existující městská sídla PRAHA, LITOMĚŘICE, HRADEC KRÁLOV, BRNO, OLOMOUC, ZNOJMO a JOPAVA, dostala určité výsady, upevňující jejich obchodní význam. Velmi časně, v roce 1213, dostává určitá privilegia moravský UNICOV. Předpokládá se, že v této době byl nově založen HODONÍN, NOVÉ MĚSTO NA MORAVĚ a BRUNTÁL a jako první poddanská města se uvádějí KLADRUBY a VELEHRAD, obě na církevní půdě.

Tato naše nejstarší města mají vesměs organicky rostlé nepravidelné půdorysy, jejichž častým znakem bývá umístění kostela spíše v dominantní poloze z hlediska utváření terénu nebo vedení cest, než nějaký kompoziční vztah k městskému půdorysu a případně hlavnímu náměstí. Tržiště v těchto městech mívají nepravidelný půdorys, vycházející buď z křižení cest, nebo jejich souběhu, což znamená, že jsou často trojúhelníková. Obrys města, stabilizovaný pozdějšími hradbami, bývá také méně pravidelný, než jsou pozdější oválné obrisy zakládaných měst. Tam, kde bylo základem města hradiště, je možno často rozpoznat jeho polohu i obrys, předurčené většinou terénními útvary a vodními toky.

VÁCLAV I.

Nástupem gotického slohu, budováním kamenných hradů a klášterů, osídlováním dosud neosídlených území i povoláváním německých kolonistů bývá charakterizováno období vlády Václava I. (vládl 1230-1253). Ve starém letopisu se o něm uvádí, že "dal obezdít město pražské a jiné trhové vsi, které se v naší obecné řeči nazývají města, nařídil opevnit dřevem nebo kamením, donucuje řeholní i světské duchovní ke stavění hradeb a příkopů týchž měst". Uvádí se, že důležitou příčinou opevňování měst v té době byla hrozba vpádu Tatarů, kteří pronikali k východní hranici království.

Do této doby se kromě vymezení a opevnění Starého Města pražského, včetně nového založení Havelského Města, kladou počátky ŽATCE na typickém ostrohu původního hradiště, PÍSKU u důležitého mostu přes Otavu, MOSTU pod hradem Hněvínem, stežičím vstup do země, a ÚSTÍ NAD LABEM jako důležitého obchodního centra a zároveň labského přístavu nedaleko hradu Střekov.

Jako nový typ města se poprvé uvádějí "horní" města JIHLAVA a STŘÍBRŮ, již téměř pravidelně založená, jimž vděčilo království za jeden z důležitých zdrojů svého bohatství. Zvláště významnou byla Jihlava, což se projevilo její rozlohou a výstavností.

PŘEMYSL OTAKAR II.

Nejvýznamnějším zakladatelem českých středověkých měst byl Přemysl Otakar II., který si uvědomil, jako málokterý evropský vladař té doby, mimořádný hospodářský i strategický význam měst. Během jeho čtvrtstoleté vlády (1253-1278) se mu připisuje založení, rozšíření, opevnění nebo podstatné zvelebení několika desítek měst.

Města zakládal a rozmísťoval s velkým pochopením pro širší souvislosti, které bychom dnes nazvali regionálními. Vytvořil řetězec měst - jako pevností a zároveň celnic - na západní hranici království, opevnil městy i východní hranici, včetně založení měst na dnešním rakouském území.

Byl si vědom významu staré Trstenické stezky jako spojnice mezi Čechami a Moravou a proto na ní založil několik měst.

Při západní hranici to byla města DOMAŽLICE, SUŠICE, TACHOV, PÍSEK, KLATOVY, LOKET, KADAŇ a též ČESKÉ BUDĚJOVICE, které ovšem byly zároveň opěrným bodem krále v Rožmberku ovládání jižních Čechách. Tam se do doby jeho vlády klade počátek rožmberského založení ČESKÉHO KRUMLOVA a JINDŘICHOVA HRADCE, stejně jako TELCE.

Při východní moravské hranici proti Uhrům, ohrožujícím České království, postavil UHERSKÉ HRADIŠTĚ, založené jako Nový Velehrad, UHERSKÝ BROD, BŘECLAV a na dnešním rakouském území až příliš rozlehlý MARCHEGG, pro který se nepodařilo získat dostatek obyvatel.

Podél Trstenické stezky to byla města KOUPÍM, KOLÍN, ČÁSLAV, CHRUDIM, VYSOKÉ MÝTO, LITOMYŠL, POLÍČKA a JEVIČKO. Z dalších významných měst, kladených do doby Otakarovy vlády se uvádí BEROUN na důležité zemské stezce do západních krajů, věnné město DVŮR KRÁLOVÉ, CHRUDIM, JAROMĚŘ, LITOMĚŘICE, LOUNY, NYMBURK, PELHŘIMOV, ŽATEC a v Lužici ŽITAVA.

Celkem se s Otakarovým jménem spojuje 33 měst, z nichž asi polovina byla založena kolonizací německými osadníky, což šlechta Otakarovi vytýkala. U některých měst, připisovaných jeho době, se ovšem nejednalo o zcela nové založení na zelené louce, ale např. o rozšíření města, jeho nové opevnění, rozhojnění jeho práv a pod.

Jeho vláda zasahovala daleko na sever, na jih až k Adriatickému moři a zahrnovala i území dnešního Rakouska. Všeobecně se uznává, že i tam jsou jeho zakladatelské počiny velkorysé a promyšlené. Patří mezi ně například vznik vídeňského Hradu a možná i nové opevnění Vídně. Rakouská města, která založil, rozšířil nebo lépe opevnil jsou RADKERSBURG, BRUCK AN DER MUR, LEOBEN, STEIN, KREMS a HAIBURG na Dunaji. V době své účasti v boji proti pohanským Prusům založil na břehu Baltického moře město KRÁLOVEC - Königsberg.

Otakarův názor na význam měst pro České království je vyjádřen v listinách, jimiž je zakládal nebo rozšiřoval jejich práva. V privilegii pro Mělník se říká, že "království našeho sláva, kteréž žádostivi jsme, nejvíce z okras a ozdoby měst roste, zvláště pak, když jim štědrotu naše nějaké užítky a důchody uděluje". V téže listině se znovu připomíná, že "důstojnost království roste s výstavností měst".

VÁCLAV II.

Po nešťastné bitvě na Moravském poli a ji následujících zvratech se Václavovi II. v době jeho vlády (1283 - 1305) podařilo opět vyvést České království do popředí a dokonce získat i korunu polskou a uherskou. Václavův význam se projevil i v podpoře stavební činnosti jak královského dvora, tak i šlechty i církve.

Doba jeho vlády patří v zakládání středověkých měst již do závěrečného období. Ve srovnání s obdobím vlády Přemysla Otakara II. bylo založeno mnohem méně měst, avšak jsou zcela mimořádná i v evropském měřítku.

Koncepčně i svou rozlohou velkolepá města jsou charakteristická již pro poslední léta vlády Přemysla Otakara II. Jako příklad lze uvést UHERSKÝ BROD kterému byla městská práva udělena v roce 1272. Jeho obrys tvoří pětiúhelník, uvnitř dělený šachovnicovým půdorysem. Hlavní náměstí je téměř čtvercové a bylo vyměřeno v takové rozloze, že do něj mohly být později vloženy další čtyři bloky domů a stále ještě zůstala zachována dvě dosti velká tržiště.

Nejvýznamnějším městem Václavova období byla KUTNÁ HORA, jejíž těžba stříbra podstatně přispívala k bohatství Českého království. Svou urbanistickou dispozicí představuje toto město dosti ojedinělý případ, protože jeho zcela nepravidelný půdorys je velmi pravděpodobně "zkamenělým" vozovým táborem stříbrkopů, kteří se sem v krátké době sjeli z celé Evropy. Bylo to živelné osídlení, které nepotřebovalo ani náměstí. Když se později na vrcholu svého bohatství rozhodlo město pro stavbu velkolepého chrámu svatě

Barbory, muselo pro něj najít - i když překrásné - místo na svém okraji tam, kde mohlo zakoupit volný pozemek.

Dalším příkladem pozdních středověkých městských založení je PLZEŇ. Udělení městských práv předpokládalo takový rozvoj, který nemohl být v terénních podmínkách Starého Plzně uskutečněn. Proto bylo vybráno nové místo v těžišti západočeské kotliny na soutoku tamních řek. Plzeň vyniká pravidelným šachovnicovým půdorysem s mohutnou dominantou farního chrámu, situovaného zcela neobvykle uprostřed náměstí. Co do polohy i půdorysu je jinak Plzeň určitou analogií Českých Budějovic.

Vyspělou půdorysnou formu má též moravský NOVÝ JIČÍN, zatím co v té době opevněný NYMBURK dokládá harmonizaci pravidelné dispozice s vějířem dávných cest, které se sbíhaly k labskému brodu.

Ojedinělým městem období Václava II. je NOVÝ BYDŽOV, založený po roce 1300. Město sice nikdy nedosáhlo předpokládaného významu, avšak jeho půdorys nemá analogii v celé tehdejší Evropě. Je naprosto pravidelný, jeho základem je kříž hlavních ulic a jeho koncepce se neprojevuje pouze uvnitř městských hradeb, ale také v původním již středověkém vyměření předměstí.

Do doby Václava II. patří kromě uvedených královských měst i některá pozoruhodná poddanská města. Jedním z nich je KROMĚŘÍŽ, velkoryse na úrovni měst královských založená olomouckým biskupem u přechodu přes řeku Moravu. Pravděpodobně do téže doby patří počátek dnešní MLADÉ BOLESLAVI.

KAREL IV.

Období, jehož těžištěm byla doba vlády Karla IV. a do něhož můžeme začlenit i předcházející vládu jeho otce Jana Lucemburského a následující již ne tak šťastná léta jeho syna Václava IV., představuje v naší zemi skvělé vyvrcholení a doznění středověké stavby měst.

Za vlády Jana Lucemburského byly založeny VODŇANY na Zlaté stezce, jejíž dávná trasa zůstala čitelnou

i v pravidelné šachovnici. V době, kdy Karel IV. zastupoval svého otce při správě země, byla roku 1337 vyměněna **BĚLA POD BEZDĚZEM** pro zajištění tanních královských majetků. Koncepce velké pravidelné šachovnice s nadměrným tříhektarovým náměstím dokládá velkorysost tehdejších stavebních záměrů.

Příkladem obdobné velkorysosti u poddanských měst je **MLADÁ BOLESLAV**, kde bylo město přeneseno ze stísněného podhradí na hradní ostroh a řešeno tak, aby tvořilo reprezentační hlavní přístup k sídlu Jana z Michalovic.

Stavební činnost patřila mezi hlavní zájmy Karla IV. Projevila se jak na území Českého království, tak i v měřítku celé říše, a týkala se nejen měst, ale i klášterů a hradů. S jeho jménem je spojováno udělení městských práv **KARLOVÝM VARŮM**, avšak jeho pozornost se u nás soustřeďovala téměř výhradně na Prahu a na Karlštejn v jejím bezprostředním okolí.

Ve stavebních záměrech svého otce pokračoval zvláště v Praze jeho syn Václav IV., kterému však neposkytovala rozvrácená doba tak příznivé podmínky jako jeho otcí.

DOBA HUSITSKÁ

Obvyklý obraz o této době je spojován s představami revolučního lidu, ničícího kláštery a kostely, bořícího královské pevnosti a odcházejícího z měst na shromaždiště na návrších nazvaných biblickými jmény. Zároveň však právě v této době dosáhla česká města a na prvním místě Praha vrcholu své politické i vojenské moci. Určitá města byla v duchu utopických představ označena jako "města Slunce" a jednotlivé městské svazy se staly základnami hnutí a vlastně se zmocnily správy země.

Jediným v této době vzniklým městem je v roce 1420 založený **TÁBOR**. Husité si pro něj vybrali výrazný a dobře opevnitelný ostroh se starším osídlením, které bylo pravděpodobně zcela smeteno. Na samém počátku byly představy Táboritů velmi radikální, jak o tom svědčí prohlášení, že "na Hradišti neb na Táboře není nic mé a nic tvé, než všechno v obec rovně mají : taktéž všem všechno vždycky má v obec

býti a nižádný nemá nic zvláště míeti; jinak kdož co má zvláště, ten hřeší smrtelně". Na sklonku husitství patřil ovšem Tábor mezi nejbohatší města v Českém království vůbec.

Co do půdorysu je Tábor určitou analogií Kutné Hory v tom smyslu, že je to opět "zkamenělý" tábor. V tomto případě to však nebyli stříbrokopové, ale bratři, kteří se tu sešli, aby vytvořili ideální Boží obec. Od Kutné Hory se však lišil tím, že jeho těžištěm se stalo velké náměstí jako shromaždiště příslušníků obce. Mohutné opevnění, využívající polohu na ostrohu sevěřeném dvěma toky, bylo doplněno založením velké vodní nádrže a ve své době patřilo mezi nejdokonalejší v Evropě.

Podobně jako je v této kapitole charakterizován podrobněji vývoj a typologie středověkých měst v českých zemích, bylo by jisté možno věnovat obdobnou pozornost i ostatním částem Evropy, jen stručně popsáním v kapitole předcházející. V každém z evropských regionů existují mnohé zajímavé a specifické urbanistické projevy. Je však málo zemí, které nabízejí takovou rozmanitost středověkých měst, jejich dispozic, architektury, siluet a ne na posledním místě zapojení do krajiny.

Vědomí velkých urbanistických a architektonických hodnot - a ostatně i hodnot materiálních - nás zavazuje, abychom dbali o jejich uchování. To znamená, že je nezbytné našim středověkým městům rozumět, chápat zákonitosti jejich utváření a růstu a v souladu s těmito znalostmi o ně pečovat a případně do nich vkládat nová stavební díla i nové způsoby využití.

Naše země měla to štěstí, že její středověká města nebyla téměř vůbec zničena v obou světových válkách a k jejich zachování přispěla i úroveň péče o památky, chápané též v urbanistickém měřítku. K zachování historických jader také pomohla v poválečném období jednostranná orientace bytové i jiné výstavby na okraje měst.

17. Praha

Zcela mimo veškerá možná srovnání s jinými evropskými městy - pokud se týká středověké fáze vývoje - je bezesporu v evropském měřítku Praha. Žádné obdobné středověké město v Evropě neexistovalo a neexistuje. Sama Praha nabízí celé široké spektrum zásad a postupů středověkého urbanismu v jeho vrcholných projevech. Lze na ní demonstrovat širokou problematiku evropského středověkého urbanismu - jak pokud se týká měst organicky rostlých, tak i pravidelně založených. Proto je středověké Praze věnována samostatná kapitola.

Často připomínaný židovský kupec Ibrahim ibn Jákub navštívil jako člen arabského diplomatického poselstva v letech 965 až 966 střední Evropu a zanechal ve své cestovní zprávě první známý popis Prahy. Zaznamenal si, že "město Frága je vystavěno z kamene a vápna a je největším městem co do obchodu" v zemi "nejlepší ze severních národů a nejbohatší na potraviny". Dodnes se uvažuje o tom, co Ibrahim považoval za město Prahu, protože se předpokládá, že v té době mohly být "z kamene a vápna" postaveny nanejvýš některé nejdůležitější církevní a palácové stavby Pražského hradu a možná i jeho opevnění.

Skutečné počátky Prahy jako osídleného prostoru ovšem sahají do mnohem vzdálenější minulosti. Hlavní příčinou trvalého osídlování pražského prostoru všemi pravěkými kulturami byla pravděpodobně existence brodů přes Vltavu, nabízejících v pražské kotlině možnost překročit řeku, která jinak teče v hlubokém údolí s poměrně strmými svahy. Největší rozvoj pravěkého osídlení zaznamenávají archeologové v období tzv. knovízské kultury v 7.stol. př.n.l., kdy vyrostlo v Dejvicko - Bubenečské kotlině osídlení s centrem obchodu a řemesel.

Druhým významným předсловanským obdobím je keltské osídlení kolem počátku n.l., jehož nejdůležitějším projevem je mimořádně rozlehlé oppidum na dvou návrších - Hradišti a Šancích, zvedajících se 200m nad Vltavu nad dnešní osadou

závíst proti Zbraslavi. Nálezy z keltského období ovšem existují i na jiných místech Prahy, z čehož lze usuzovat, že oppidum nad Závisí nebylo asi v pražském prostoru jedním.

Utváření půdorysu středověké Prahy však zřejmě započalo až po příchodu Slovanů, kteří zprvu zakládali jen zemědělská sídliště a o něco později od 7. do 11.stol.n.l. opevněná hradiště na návrších. V případě Prahy pavázalo asi slovanské osídlení na prastaré cesty, směřující k brodům. Cesta od západu sestupovala k Vltavě úvalem mezi Petřínem a Pražským hradem k brodu u dnešního Klárova. Další možnost přístupu k řece byla až v prostoru Buben, kde končí strmý okraj Letenské terasy. Na pravém břehu nebyly přístupy k brodům tak jednoznačné, avšak i zde se nabízejí určité výhodné trasy např. mezi Vítkovem a svahem Žižkova, po severním úpatí Vítkova, podél Rokytky, jižněji podél Botiče apod.

PRAŽSKÉ HRADY

Prvními výraznými zachytnými body osídlení byla tedy hradiště. Centrum kmene Čechů, obývajících střed české kotliny, se asi zprvu nacházelo na Levěm Hradci a na Budči, kde byly ve 2.polovině 9.stol.n.l. postaveny první kamenné křesťanské kostelíky.

Zhruba v téže době však dochází k zásadní změně, spočívající v přenesení sídla českých knížat na návrší nad Vltavou, kde se začíná vytvářet Pražský hrad. V té době 66AB zřejmě existovala na území dnešního města i jiná většinou snad starší hradiště, z nichž některá byla osídlena také v předсловanském období. Bylo to velké hradiště v Šárce na Džbánu a Šestákové skále, Zámka na ostrohu Bohnické terasy nad Vltavou, lokalita Na hradištanech nad Prokopským údolím u Butovic, Šance nad Botičem v Hostivavi a podobně - jak to dodnes místní názvy připomínají.

Počátek Vyšehradu, jako slovanského hradiště archeologické nálezy kladou do prvních desetiletí 10.stol., zatím co počátky Pražského hradu již do poloviny 9.stol. Význam obou hradů byl po dlouhou dobu přibližně stejný a v raném období českého království v 11.století byl po

určitou dobu panovnickým sídlem Vyšehrad. Byl rozlehlejší, lépe opevněn a měl dokonce více kostelů, což bylo ve středověku základním měřítkem významu hradů i celých měst. Velmi brzy se začal dělit na dvě části - na vyvýšenou akropoli v jihozápadním cípu, kde bylo příkopem oddělené vladařské sídlo. Rozsáhlejší nižší část patřila slavné Vyšehradské kapitule, založené v roce 1085 při příležitosti korunovace krále Vratislava I.

Přes tyto přednosti Vyšehradu však bylo souzeno Pražskému hradu, aby se stal dominantou budoucího města, za což vděčí především své poloze přímo nad těžištěm pražské kotliny a také mnohem výhodnějším podmínkám pro další vývoj osídlení v jeho okolí.

MEZIHRADY

Upevnění významu obou pražských hradů vedlo k vývoji osídlení, které na ně navazovalo. Podle archeologických nálezů mohlo být nejstarší osídlení někde v prostoru dnešního Loretánského náměstí a nedaleko odtud, kde byla nalezena rozsáhlá pohřebiště z doby Velkomoravské říše.

Silné kulturní vrstvy dokládají existenci dávných osad na úpatí Pražského hradu při Vltavě. Bylo to zhruba v pásu od Klárova až po patu Petřína. Soudí se, že někde na tomto levém břehu Vltavy mohla být i osada židovských kupců a jejich prvá synagoga, o jejímž požáru se Kosmas zmiňuje.

Na břehu pravém se rozvíjela soustava osad při nejdůležitějších brodech od dnešní Petřské čtvrti při brodu štvanickém až po Podskalí na úpatí Vyšehradu. Důležitou osnovou tohoto osídlení byly cesty, navazující na klárovský brod. Ještě na mapách Prahy z 19. stol. je zřetelná vidlice tří cest, které se k tomuto brodu sbíhaly.

V těžištích osad na obou březích Vltavy stály brzy kamenné kostelíky. Patří mezi ně sv. Petr v Petřské čtvrti, sv. Kliment v Klimentské ulici, sv. Haštal na Haštalském náměstí a sv. Vojtěch ve Vojtěšské čtvrti. Jen ve jménu ulice se uchovala památka na kostel sv. Linhart, který spolu s dalšími svatyněmi vyznačoval pravobřežní osídlení

u klárovského brodu. Bohužel zmizely kostelíky prastaré osady na úpatí Pražského hradu kolem dnešní ulice Sněmovní i další staré kostely v centrech původních osad malostranského území.

Kromě vzdálené osady Bubenské s kostelíkem sv. Klimenta při štvanickém brodu, bylo tehdejší levobřežní osídlení soustředěno na nevelký prostor pod Pražským hradem mezi jižní úpatí Letné a patu Petřína. Naopak na břehu pravém vznikl 5 km dlouhý pás osad. Navíc existovalo vyšehradské předhradí na pankrácké terase, nesoucí dodnes jméno sv. Pankráce podle zasvěcení tamního nejstaršího kostela.

Celá tato aglomerace byla vymezena na severu a jihu královskými hrady a proto lze pochopit, že ve starých židovských textech z této doby bylo pražské osídlení nazýváno "Mezihrady".

STARÉ MĚSTO

V době kolem roku 1200 byla Praha mimořádně rozsáhlou středověkou sídelní aglomerací, sestávající ze dvou hradů, mnoha postupně srůstajících osad a jednotlivých významných staveb. Patřil mezi ně především oba břehy spojující kamenný Juditin most, na jehož levém předmostí stála komenda Maltézských rytířů - Johanitů a biskupský dvorec. Nedaleko Pražského hradu byl již založen Strahovský klášter a o něco dále od města při téže cestě existoval v zalesněném území Břevnova již od konce 10. stol. benediktinský klášter. Další klášter - ženský - byl uvnitř hradu při kostele sv. Jiří.

Z množství a výstavnosti jednotlivých objektů lze soudit o do té doby trvajícím převaze levého břehu. Kupecké a řemeslnické osady na břehu pravém však zřetelně nabývaly na významu, jak o tom svědčí nálezy fragmentů více než sta románských kamenných domů. Jejich přízemí jsou dnes pod úrovní terénu, protože byla na počátku 13. stol. zvýšena niveleta ulic jako ochrana proti záplavám.

Někdy v této době vzniklo na pravém břehu také nové velké tržiště - dnešní Staroměstské náměstí. ~~První~~ ~~kometa~~ ~~A-F~~ hlavní tržišti se začali postupně usidlovat ~~nejbohatší~~ 114A

řemeslníci a obchodníci, včetně židovských kupců v místě 115A pozdějšího Židovského hradu. 111EF

Počátkem 13. stol. bylo České království ohroženo vpádem Tatarů a proto se král Václav I. rozhodl opevnit česká města a také jádro pražského osídlení. Nebylo ovšem možno vybudovat hradby kolem celé rozlehlé aglomerace a vybralo se proto její pravobřežní těžiště. Bylo zřejmě nejhustěji osídleno, avšak stále ještě zůstávalo volným místem na jeho východním okraji mezi dnešní ulicí Celetnou a Perštýněm. Zde snad existovalo pouze řídké osídlení s kostelíkem sv. Havla a proto zde Václav I. uložil svému mincmistrovi Eberhartovi založit "Nové město okolo sv. Havla" - Havelské město.

Bylo to prvé záměrně založené nové město na pražském území s více než 500m dlouhým podélným tržištěm mezi dnešním Ovocným a Uhelným trhem. Tímto založením byl doplněn půdorys Starého Města, které mohlo být opevněno v trase, sledující dnešní ulici Revoluční. Na Příkopě - kde byl skutečně staroměstský příkop, 28. října a Národní.

Při trasování městských hradeb došlo k zásahům do staršího osídlení např. v místě dnešního obchodního domu Kotva a zvláště podél staré cesty k Vyšehradu, kde byla hradbou rozdělena osada Opatov. Její kostelík se ocitl přímo v linii hradební zdi, z čehož také vyplývá jeho název sv. Martin ve zdi, stojící dodnes vedle Platýže.

Stavební vývoj Starého Města ve středověku dále pokračoval. V době jeho založení se začala uplatňovat gotická architektura, která kromě staveb na obou hradech našla své první projevy v areálu Anežského kláštera a krátce poté při stavbě Staronové synagogy. Přes svůj velký význam i bohatství si však Staré Město muselo téměř celé století počkat na svou samosprávu a výstavbu radnice.

MALÁ STRANA

Nedostatek místa uvnitř opevnění Starého Města a zřejmě především vojenské úvahy přivedly Přemysla Otakara II. roku 1257 na počátku jeho vlády k založení "Nového města pod hradem pražským", nazývaného zprvu též "Novým městem

pražským" nebo ve vztahu ke Starému Městu "Menším městem pražským" - Malou Stranou. Bylo to po Havelském městě druhé nově pravidelně založené město na pražském území. Stejně jako u Starého Města bylo i zde pojato do městských hradeb pouze jádro osídleného území, zatím co některé osady zůstaly celé nebo zčásti vně hradeb.

V kronice Františka Pražského z doby Karla IV. se o Přemyslu Otakarovi II. říká, že "ve snaze zajistit obyvatelům svého království mír začal ohrazovat města hradbami, opevňovat hrady, Také zvláště pečlivě opevnil Pražský hrad velmi pevnými zdmi, věžemi a příkopy. Zdi rozmístil a pokryl tak, že přechod z jedné věže k druhé byl po celém obvodu hradu pod střechou. A také Menší Město pražské opevnil zdmi a příkopy a připojil je k témuž hradu".

Původní vymezení Malé Strany mělo pravděpodobně za cíl především opevnění spojnice mezi Juditíným mostem a jižním, dnes již zaniklým vstupem do Pražského hradu. Ve směru k Úvozu byla městská brána v polovině dnešní Nerudovy ulice, směrem na sever v polovině dnešní Valdštejnské ulice. K jihu byla hradba vedena bezprostředně za obestavením nově založeného obdélného tržního náměstí. V trase široké ulice, která se dnes nazývá Tržiště, byl tehdy příkop před malostranskou hradbou.

Kromě urbanizace celého království se období vlády Přemysla Otakara II. vyznačovalo rozsáhlou stavební činností i v Praze. Tehdy byl opevněn biskupský dvůr i komenda Johanitů při Juditíně mostu. Na pravobřežním předmostí byl postaven špitál Křižovníků s červenou hvězdou, některé kostely byly přestavěny na baziliky a přibližně v místě dnešního Týnského chrámu byl postaven raně gotický kostel P. Marie před Týnem. V této době začala stavební činnost i na budoucím novoměstském území, kde byl roku 1276 vysvěcen presbýter klášterního kostela Na Zderaze.

HRADČANY

Na návrší západně od Pražského hradu existovalo podle archeologických nálezů dávné osídlení. Rozkládalo se

v předhradí a jeho základem byly dvě mimořádně významné a zřejmě starší k Pražskému hradu vedoucí cesty.

Prvou z nich byla cesta ze západní Evropy, později též nazývaná Říšská cesta, která směřovala na Pohořelec. Tam se dělila do dvou směrů, z nichž jeden sestupoval dnešním úvozem k pražským brodům, zatím co druhý pokračoval dnešní Loretskou ulicí k Pražskému hradu. Druhou, možná ještě starší cestou byla spojnice Hradu s kdysi významnějšími hradišti - Levým Hradcem, Budčí, Šárkou a dalšími, vedoucí asi v místě dnešní Kanovnické ulice.

Tyto dvě cesty se staly základem půdorysu Hradčan, které se dočkaly povýšení na město v době Jana Lucemburského někdy po roce 1320. Až do 16. stol. to ovšem nebylo město královské se všemi právy, ale město podřízené královské komoře, jehož obyvatelé byli povinováni prací pro Hrad a další královské majetky.

Dávny původ základu hradčanského půdorysu ovšem neznamená, že jsou plně zachovány původní uliční čáry. Naopak lze předpokládat, že při mnoha přestavbách, po požárech i válečných zničeních a zvláště při přeměně Hradčan na město renesančních a barokních paláců došlo ke značným regulačním zásahům. To se týká i obrysu Hradčanského náměstí. V jeho východním konci byla hluboká strž a můžeme předpokládat, že jeho obestavění bylo mnohem nepravděpodobnější.

NOVÉ MĚSTO

Stav Prahy na počátku 14. století by sám o sobě stačil k tomu, aby zaujala mimořádné místo mezi evropskými středověkými městy. Představovala aglomeraci, tvořenou organicky rostlými i nově pravidelně založenými částmi. Měla rozsáhlá tržiště, bohaté kláštery, kostely a městské paláce, výstavné domy patricijů, kamenný most, mohutná opevnění a tyčily se nad ní dva výstavné hrady.

Toto vše však nestačilo českému králi a římskému císaři Karlu IV., který se - jako první ze středověkých římských císařů - rozhodl pro stálou městskou rezidenci. Praha se tak

stala vlastně prvním záměrně budovaným sídelním městem, jaká jsou jinak v Evropě charakteristickými až pro pozdější období barokního urbanismu.

Karel IV. stavebně zveleboval oba pražské hrady a podporoval výstavbu v dosavadních městech. Nelze ani vypočítat všechny stavební počiny Karla IV., mezi něž patří zejména novostavby i přestavby mnoha kostelů a klášterů na pražském území. Jeho největším stavebním záměrem bylo - spolu se založením university, arcibiskupství, nového kamenného mostu a nového opevnění celého města - především velkorysý založení Nového Města pražského. Tímto založením zvětšil, spolu s rozšířením území Malé Strany, celkovou rozlohu Prahy na dvojnásobek - téměř na 9 km².

Ve srovnání s jinými středověkými městy té doby překvapí neobvyklá šířka ulic, dosahující u ulic Žitné a Ječné téměř 30 m. Nebývalá je délka Václavského náměstí, dosahující 750 m, stejně jako rozloha Karlova náměstí, zaujímajícího více než 8 ha. Karlovo náměstí nebylo pouze tržištěm, ale bylo označeno jako Forum Magnum. Leželo na spojnici obou hradů, které přikládal v korunovačním obřadu českých králů Karel IV. obzvláštní význam. Na Karlově náměstí byly lidu ukazovány říšské korunovační klenoty, pro které Karel IV. vybudoval hrad Karlštejn. To vše je vysvětlitelné pouze Karlovým záměrem vybudovat hlavní město evropské říše.

Z hlediska vývoje středověkého urbanismu je nejsložitější otázkou vznik velkorysý dispozice Nového Města, které bylo po Havelském městě a Malé Straně třetím pravidelně založeným středověkým městem na pražském území. Neznáme ani autora novoměstského půdorysu a lze jen soudit podle analogií, že jím mohl být Matyáš z Arrasu, který vedl v době založení města stavební hut svatovítské katedrály.

Autor pro středověk velmi neobvyklé půdorysné dispozice mohl především vycházet z tehdy obvyklých půdorysných vzorů, které však uplatnil zcela ojedinělým způsobem. Novoměstský půdorys se vlastně skládá ze tří "měst", rozložených podél tří hlavních radiálních cest.

Nejdůležitější "město" leží podél cesty k Vyšehradu - dnešní Spálené a dále Vyšehradské ulice. Při této cestě je umístěno hlavní náměstí - dnešní Karlovo, na které navazují směrem na východ dvě hlavní ulice a jimi vymezené mimořádné velké bloky. Západním směrem bylo nutno respektovat již existující uliční síť staršího zastavění podél Vltavy, ale podařilo se tam jak dobře začlenit dominantní soubory na Zderaze a zvýraznit další dominantní polohu klášterem na Slovanech. O prioritě tohoto "města" svědčí, že právě v něm bylo vybráno místo pro novoměstskou radnici.

Druhým novoměstským "městem" byl prostor kolem Václavského náměstí, rozdělený opět pravidelně vedenými ulicemi na velké bloky. Jeho dispozice byla zvýrazněna stavbami jako byl chrám Panny Marie Sněžné, který měl být nejvyšším a také největším pražským gotickým kostelem.

Třetí "město" mělo nejobtížnější podmínky, protože v něm bylo nutno reagovat na většinou zastavěné území jak podél řeky, tak i v prostoru osady Chudobice nedaleko dnešního Senovážného náměstí. Hlavní osou se zde stala Hybernská ulice, jejíž počátek byl opět zvýrazněn Ambroziánským klášterem, později přestavěným pro Hyberny.

Tato tři "města" byla nejen logicky na předpokládaném území rozložena, ale byla také důmyslně propojena do jedné soustavy. Tou hlavní spojnici se stala všechna tři hlavní tržiště spojující široká ulice - dnešní Vodičkova a Lindbřská. Uvnitř města byly v prostoru dnešního Albertova ponechány velké nezastavěné rezervní plochy.

V novoměstské dispozici lze nalézt mnohé zajímavé prostorové vztahy v rozložení jednotlivých dominant, klášterů a kostelů. Podařilo se v ní také vynikajícím způsobem využít utváření terénu a rozložit město podle vzoru Říma na sedmi pahorcích.

Svou symboliku mělo navázání na přemyslovskou tradici obnovou Vyšehradu a zavedením slovanské liturgie na Slovanech, stejně jako výraz pokračování v tradici Karla Velikého umístěním kláštera na Karlově v nejvyšším bodě novoměstského území.

...

Stručný náčrt urbanistického vývoje středověké Prahy, která se v průběhu několika desetiletí přetvořila z rozptýlené románské skupiny osad na středověké gotické velkoměsto, ukazuje, že se jedná o mimořádný jev v evropském měřítku. Tato koncepce ovlivnila podstatně celý urbanistický vývoj Prahy. Poskytla dostatek prostoru nejen pro další stavební vývoj v renesanci a baroku, ale i pro soudobé centrum. Klíčová poloha historického jádra Prahy, jeho rozloha i výraznost jeho dominant mají dodnes dostatek síly, aby ovládly mnohem větší současné více než milionové město.

Praha je nejúplnějším obrazem všech základních koncepcí a urbanistických principů středověku, které nikde jinde v Evropě neexistují v jednom městě v této úplnosti. Kromě všech vynikajících jednotlivých staveb patří urbanistická koncepce Prahy mezi nejvýznamnější kulturní hodnoty naší země.

SHRNUTÍ III. ČÁSTI

Města evropského středověku je možno posuzovat ze dvou základních pohledů.

První pohled vyplývá z jejich porovnání s městy předcházejících epoch starověku a antiky. Takové srovnání jistě nehovoří ve prospěch měst středověkých. Byla mnohem menší, měla jednoduchou a někdy až primitivní urbanistickou dispozici. Nenabízela zdaleka takový komfort, chybělo uspokojivé zásobování vodou a o kanalizaci nelze ani hovořit. Jejich vybavení veřejnými budovami bylo více než skromné. Měla v naprosté většině jen místní význam pro své bezprostřední zemědělské okolí a jen výjimečně dosáhla evropského věhlasu.

Z druhého, přímo protikladného pohledu však je nutno naopak ocenit, že středověká města - při všech shora uvedených vlastnostech - vyhovovala tehdejší potřebám lidí i celé společnosti. Velmi racionálně naplňovala mnohostranné požadavky rozvoje řemesel, obchodu, správy a přiměřeným způsobem i potřeby duchovní, spočívající tehdy především v náboženském životě.

Středověká města dokázala zaujmout v krajině ta nejvýhodnější a nejvhodnější místa, takže se stala trvalým základem sídelní soustavy pro všechna následující období. V tomto smyslu předstihla mnohá podstatně větší a důležitější městská sídla je předcházejících i následných epoch.

Trvalé diskuze budou i nadále vyvolávat estetické aspekty středověkých měst. Naprostá shoda panuje v názoru na to, že středověká města patřila a patří mezi největší kulturní hodnoty.

Někteří budou dále hledat a nalézat příčiny této krásy v promyšlených kompozičních záměrech, vycházejících z paralel s biblickým Jeruzalémem, ze složitých geometrických a početních vztahů, z dnes zapomenutých schopností a vědomostí tehdejších zakladatelů a stavitelů měst, nebo dokonce z různých tajných nauk.

Lze však spíše předpokládat, že středověká města byla utvářena především tak, aby co nejúsporněji a zároveň nejjednodušeji vyhověla základním hmotným, ale i duchovním potřebám života tehdejšího člověka. Jejich estetické působení bylo samozřejmým výrazem snah o optimální uspořádání obce.

ČÁST IV.

RENESSANCE

Stavíme-li město v souladu s názory filosofů, pak má jeho vzhled a účel spočívat v tom, aby v něm jeho obyvatelé vedli pokojný život, zbavený, pokud je to možno, všech nepříjemností a oproštěný ode všeho obtížného. Následkem toho jest nutno stále a stále mysliti na to, na jakém místě, v jakém položení a s jakými obrysy svého obvodu má býti město založeno.

Leone Battista Alberti

Itálie, ležící výhodně v těžišti středomořského prostoru a v místě doteku východního a západního světa, se od 13. stol. stále více uplatňovala v tehdejší mezinárodní obchodu. Těžila z toho zvláště některá italská města, v nichž se dostávaly do popředí bohaté měšťanské rodiny, zakládající veliké obchodní společnosti a bohaté banky. Hospodářské a společenské změny vedly k novému světovému názoru, soustředěnému na pozemský život. Novým podmínkám nemohla vyhovět ani dosavadní středověká města, ani gotická architektura, opomíjející pozemské potřeby.

Při hledání novým podmínkám odpovídající filosofie, společenského uspořádání a umění se právě v Itálii přímo nabízel antický svět. Bylo třeba se jen rozhlédnout kolem sebe a vyhledat staré spisy v klášterních a jiných knihovnách, které byly napsány latinsky a tudíž všem vzdělancům srozumitelné. Přetrvávající styky s Byzantskou říší navíc umožňovaly bohatým italským dvorům pozvat řecké učence, jejichž příliv se dále zvýšil po obsazení Konstantinopole Turky.

Příklad antiky byl tak působivý, že vlastně nebylo třeba vytvářet něco zcela nového a bylo možno sáhnout po hotových vzorech. Tyto vzory stačilo pouze dobře poznat a pak je znovu uvést do života. Tak vznikl pojem "renesance" - to znamená znovuzrození. Je samozřejmé, že tyto vzory však byly chápány a vykládány ze zorného úhlu doby, která byla od vrcholu antiky vzdálena nejméně celé tisíciletí.

Jedinečnými podmínkami Itálie co do hospodářského rozvoje i bezprostředního kontaktu s antickým odkazem lze vysvětlit značné zpoždění při pronikání renesance do ostatních gotickým duchem ovládaných evropských zemí severně od Alp.

Rozumíme-li urbanismem soustavou nauku o tom, jak plánovat a stavět města, pak lze oprávněně klást počátky urbanismu do období renesance. Tam se poprvé chápe a koncipuje město jako jeden záměrně utvářený prostorový celek, kterému jsou podřízeny jednotlivé stavby a prostory. Tam se také poprvé zřetelně a jednoznačně formulují určitá pravidla optimálního řešení měst i postupů řízení jejich vlastní výstavby.

V tom spočívá základní rozdíl proti předcházejícímu středověku, který se žádnou obecně platnou nauku o plánování a stavbě měst nesnažil vytvořit a spoléhal se jen na praktické zkušenosti a vzory. Je však paradoxem, že středověk přitom vybudoval stovky měst, zatím co renesance s desítkami traktátů o koncepcích ideálních měst jich naopak postavila jen velmi málo - a navíc nepříliš úspěšně. Její hlavní přínos spočívá především v nedocenitelném teoretickém odkazu následujícím věkům a v jednotlivých stavbách a stavebních souborech, kterými se renesanční architektonický sloh významně uplatnil v mnoha evropských městech.

Vývoj renesančního urbanismu je tedy - jak v Itálii, tak i v ostatních evropských zemích - především vývojem teorií, vyjádřených v jednotlivých spisech, nazývaných podle italských zvyklostí té doby "traktáty". Jejich autory byli nejen architekti, ale často i vojenští inženýři, učenci, malíři a filosofové.

VITRUVIUS

Je známo, že Vitruviův antický spis o architektuře byl ve velmi omezeném okruhu znám i ve středověku. Přesto však byl v obecném povědomí zapomenut a tak se s jistým oprávněním uvádí, že byl znovu objeven P.Bracciollim v roce 1416 v klášterní knihovně ve St.Gallenu.

Vyvolal okamžitě značný zájem, stejně jako v té době antické filosofické spisy. Autoři renesančních traktátů

o architektuře a urbanismu se na Vitruvia odvolávali jako na základní a nevýratnou autoritu. První tištěné vydání Vitruvia vyšlo roku 1486 v Římě a poté následovalo mnoho dalších vydání, zvláště v 1.polovině 16.století.

Kromě původního latinského textu se brzy začaly publikovat překlady do italštiny, španělštiny, ještě před polovinou 16.stol. také do francouzštiny a němčiny a poté do ruštiny. Velmi oblíbenými byla vydání komentovaná, protože v nich bylo možno vyjádřit dobový názor.

Ještě více se dobový názor mohl projevit v ilustracích, 72A které v původních dochovaných Vitruviových textech chyběly. Umožňovalo to, aby každý z autorů ilustrací do nich promítl své vlastní představy o stavbách a celých městech.

ALBERTI

Prvým v renesanční době napsaným architektonickým traktátem je dílo Leone Battisty Albertiho (1404-1472), který v roce 1452 dokončil svůj spis "O věcech stavebních", vydaný tiskem v roce 1485. Byl zřetelně ovlivněn Vitruviem nejen v členění svého spisu na deset "knih", ale i uváděním antických božstev a zásad lokalizace jejich chrámů.

Většina obsahu je věnována jednotlivým stavbám, stavební technice, výzdobě staveb i jejich opravám. O městech, jejich opevňování a vybavení, nalezneme vlastně jen několik odstavců. Jsou to velmi moudré, ale dosti obecné zásady, inspirované spíše Vitruviem, než vlastní Albertiho zkušeností.

Najdeme zde různá vyjádření k hygieně města, doporučení zakřivených ulic a jejich odlišování podle významu a zejména požadavek účelného a estetického uspořádání města. Alberti však ještě nezná typické hvězdicové renesanční město.

FILARETE

Zhruba deset let po dokončení Albertiho traktátu dopsal v Miláně, kde působil od roku 1451 ve službách Francesca Sforzy, svůj do dvacetipěti "knih" rozdělený architektonický román Antonio di Pietro Averulino, zvaný Filarete (snad

1400-1469). Ačkoliv byl vzdělaným architektem a autorem velkého milánského špitálu, považovali jej jeho současníci za pomatence a nevzdělance, který neuměl ani dobře latinsky a tím méně řecky.

Celý jeho rozsáhlý spis je apelem na milánského Sforzu, kterého se snažil přesvědčit o výstavbě ideálního města, nazvaného na jeho počest Sforzinda. Traktát byl bohatě ilustrován vyobrazeními různých, na tehdejší dobu fantastických staveb. Poprvé se v něm objevuje půdorys typického renesančního města ve tvaru osmicípé hvězdy se 16 radiálními ulicemi, sbíhajícími se k centrálnímu prostoru s věžovou stavbou.

Filareteho spis není dodnes doceněn. Právě on poprvé vyjádřil nový renesanční architektonický ideál obrození antiky, vycházející z toho, "že ve starověku vznikaly krásnější budovy, než v současné době". Filarete si byl také vědom původnosti jím nakresleného městského půdorysu a proto psal, že "vynalezl plán, který mu (novému městu) podle jeho mínění bude vyhovovat".

MARTINI

Francesco di Giorgio Martini (1439-1502) nebyl ani učeným mužem jako Alberti, ani snilkem jako Filarete. Byl zkušeným vojenským inženýrem ve službách urbinského rodu profesionálních vojevůdců Montefeltrů. Měl velké praktické znalosti o budovách, pevnostech a inženýrských stavbách. Předpokládá se také, že znal Filareteho traktát, protože studoval při přípravě svého spisu v milánské knihovně Sforzů.

Kolem roku 1490 napsal Martini ve dvou verzích rozsáhlý traktát o architektuře. V jeho sedmi "knihách" věnoval pozornost především městům a formuloval velmi konkrétní pravidla jejich lokalizace, vnitřní dispozice a zvláště opevňování. Vlastní text je stručný a největší hodnota díla spočívá v početných ilustracích, znázorňujících širokou škálu různých městských půdorysů a vedut měst, centrálních náměstí, přístavů a pevností.

Mnohé z Martiniho kreseb by mohly dokonce být zaměněny s projekty divadelních dekorací, ve kterých byla v té době velice oblíbena perspektivní znázornění městských prostranství.

SCAMOZZI

Rokem 1615 je datován spis architekta, politika a diplomata Vincenza Scamozziho (1552-1616), který mimo jiné navštívil v diplomatickém poslání i Prahu. Svě dílo nazval "Myšlenka univerzální architektury", čímž vyjádřil svůj záměr vytvořit jakousi encyklopedii renesanční architektury a stavby měst.

Jeho spis je skutečně považován za poslední teoretický spis renesance. Je v něm obsažena i autorova představa o ideálním městě s půdorysem, naznačujícím již přechod k barokním prostorovým kompozicím. Velkou pozornost věnoval Scamozzi především funkčnímu uspořádání města a rozmístování jeho základních objektů.

LEONARDO

Skutečné vyvrcholení renesanční teorie architektury však nepředstavuje Scamozziho traktát, ale geniální písemné záznamy a kresby v rukopisech a denících Leonarda da Vinci (1452-1519). Žádný souborný architektonický nebo urbanistický traktát sice nenapsal, ale v letech 1483-85, kdy působil ve službách Lodovica Sforzy v Miláně, se s velkým zájmem zabýval urbanistickými problémy tohoto města.

Ve svém mládí sice Leonardo také nakreslil skicu přestavby Florencie podle principů ideálního pravidelného města - včetně napřímění řeky Arno, avšak později se k tomuto tématu nevrátil. Věnoval se konkrétním problémům měst, která chápal v celé jejich složitosti.

Z mnoha jeho urbanistických "vynálezů" je nutno připomenout alespoň řešení městské dopravy ve více úrovních, přenesení nákladové dopravy do podzemí budov, trvalé proplachování kanalizačních soustav vodními toky, nebo

stavbu měst na terasách. Kromě měst a jejich součástí se zabýval urbanistickými koncepcemi celých provincií, pro které řešil soustavy vodního hospodářství, sítě komunikací i rozložení jednotlivých měst a vesnic. Tyto své "regionální" studie vždy doprovázel kresbami, znázorňujícími "letecké" pohledy na krajinu.

U Milána si povšíml především na tehdejší dobu nadměrného počtu obyvatel a vysoké hustoty zastavění. Vypracoval proto pro Sforzu projekt přestavby a rozvoje města, kterým předešel svou dobu téměř o pět století. Navrhl Milán bez opevnění a doplnil radiální uliční síť soustavou okruhů. Pro snížení hustoty a zlepšení hygienických podmínek navrhl vybudovat v určité vzdálenosti od Milána deset satelitních zahradních měst, každé pro 30 000 obyvatel. Protože zlepšení poměrů ve městě bylo velmi naléhavé, předpokládal rychlou stavbu těchto satelitů pomocí montáže domů z předem vyrobených dílů.

...

Několik uvedených jmen a s nimi spojených myšlenek zdaleka nevyčerpává mnohonásobně větší počet renesančních teoretiků, jejichž spisy dále obohacily nejen urbanistické teorie své doby, ale našly své praktické uplatnění i v následujících obdobích.

Patří mezi ně Leonardův přítel Luca Pacioli, autor spisu o proporcích v architektuře, Sebastiano Serlio, jehož traktát o opevněních vyniká krásnými ilustracemi, Pietro di Giacomo Cataneo, soustřeďující se na kritiku nepravdivých měst, Girolamo Castriotto Maggi, zabývající se sídelními soustavami a kritizující z obranných důvodů přímé ulice, Giorgio Vasari ml., kreslící městské prostory, Francesco de Marchi, udivující složitými půdorysy měst, a ještě další. Mimořádného významu na dlouhou dobu nabyla tvorba Andrea Palladia a jeho "Čtyři knihy o architektuře" z roku 1570. Nezabýval se sice kompozicí měst, ale ovlivnil evropský klasicismus, včetně urbanistických a krajinářských řešení.

Pod vlivem Platona a Aristotela se městem zabývali i politikové, filosofové, spisovatelé, malíři a sochaři. Alespoň jako jeden příklad lze uvést Niccolò Machiavelliho, který ve svých úvahách rozlišoval vlastnosti antických, řeckých a římských měst a jednoznačně se vyslovoval ve prospěch římské tradice. Naopak Girolamo Savonarola považoval největší italská města za ohniska a příčiny těch nejhorších lidských vlastností a celkového morálního a společenského úpadku.

Období renesance s jeho touhou po ideální společnosti a jejím životním prostředí podněcovalo také utopické představy, jejichž nejznámějším představitelem v Itálii byl Tommaso Campanella, líčící ideální "Sluneční stát" a jeho hlavní město, vyzdobené ke vzdělání obyvatel určenými nástěnnými malbami.

19. Itálie

Ideálem renesančních teoretiků byla v naprosté většině nová, s geometrickou pravidelností vyměřená hvězdicová města. Ve skutečnosti však bylo právě v Itálii takových měst postaveno velmi málo a opravdový přínos renesančního období se projevil kromě teoretických traktátů přestavbami a rozvojem měst existujících.

FLORENCIE

73A-E

V dějinách architektury se obvykle uvádí, že prvním signálem renesance byl vítězný návrh L. Ghibertiho v soutěži na bronzová vrata florentského baptisteria v roce 1401. Prvním projektem byl florentský městský špitál F. Brunelleschiho z roku 1419. Prvou stavbou byla Brunelleschiho a Ghibertiho kopule florentského Dómu započatá roku 1420, a stavbou poslední florentské Ufficie v roce 1560, podle projektu G. Vasariho ml. Za prvé urbanistické řešení v duchu renesanční pravidelné kompozice prostoru se považuje ulice Via Nuova v roce 1470 v Janově.

O významu renesanční architektury pro Florencii svědčí, že se tomuto slohovému období připisuje zhruba 80% veškerých staveb v historickém jádru tohoto města, nejen církevních, ale především domů a paláců s jejich zahradami. Tento velký podíl renesance se projevil novým utvářením celých prostorů, avšak především vkládáním jednotlivých budov do starších nepravidelných prostorových dispozic.

Klasickým renesančním prostorem ve Florencii je Piazza Annunziata. Náměstí bylo obestavěno postupně, avšak jednotliví autoři respektovali po jeho obvodu důsledně celkový záměr vybudování arkád, které použil jako prvý Brunelleschi v roce 1419 na průčelí Ospedale degli Innocenti. Druhým florentským renesančním celkem je přímo v městském centru ulice tvořená Uffiziemi, jejíž výstavbě musely dokonce ustoupit historické hustě zastavěné bloky.

BENÁTKY

74G-CH

Toto město je v Itálii ojedinělé tím, že nenavázalo na žádné starší osídlení a vzniklo v 5. stol. n. l. v pobřežních bažinách jako útočiště obyvatel hornitalských měst před nepřátelskými vpády. Půdorys Benátek prozrazuje doposud organický růst města, jehož konkrétní utváření bylo ovlivněno především tvarem jednotlivých ostrovů a možnostmi komunikačního spojení mezi nimi.

Mocenský a hospodářský vrchol prožívaly Benátky v 15. stol., na jehož konci se ve městě začínala uplatňovat renesanční architektura. Obdobně jako ve Florencii se tehdy stavěly paláce a kostely, patřící v obou městech mezi vrcholy renesanční architektury.

Nejvýznamnějším prostorem, v němž se úpravami a přestavbami starších budov i novostavbami vytvořila jedinečná kompozice je náměstí sv. Marka. Do renesančního období patří v tomto prostoru především Staré a Nové Prokurácie a knihovna, uzavírající prostor před Dóžecím palácem. Důležitým je, že byl prostorový koncept dodržen po mnoho staletí až do roku 1810, kdy bylo náměstí uzavřeno další kancelářskou budovou mezi Prokurácemi.

ŘÍM

V renesančním období do Říma přijížděli významní italští umělci, aby se seznámili s antickou architekturou. V souvislosti s tím dochází i k prvému zaměřování a zakreslování jednotlivých objektů a od konce 15. stol. se z podnětu papežů začínají organizovat prvé systematické výkopávky.

Stoupající moc a bohatství papežů vedlo k tomu, že se od počátku 16. stol. stal Řím centrem uměleckého života a postupně zde nalézali uplatnění i architekti z jiných italských měst. Papežové se však v této době soustřeďovali na budování Vatikánu a jeho okolí jako své rezidence. Věnovali menší pozornost vlastnímu městu, které očekávala zásadní přestavba až v následujícím barokním období.

PALMA NUOVA

75B

Nejznámějším nově založeným městem s typickým hvězdicovým renesančním půdorysem a radiální uliční sítí je severoitalská Palma Nuova. Byla stavěna od roku 1593 podle projektu Giulia Savorgnana jako pevnost Benátské republiky proti osmanským vpádům.

V následujících staletích bylo opevnění tohoto města neustále rozšiřováno, avšak význam města nikdy nepřekročil původní poslání garnisony a pevnosti, která byla těžce poničena v prvé světové válce.

GRAMMICHELE

Sto let po založení Palma Nuovy - roku 1693 - začal v jižní Itálii kníže Carlo Caraffa Brauciforte zhmotňovat svou utopickou představu ideální křesťanské obce. Pro ni postavil město Grammichele, jehož půdorys rozvádí typickou renesanční hvězdičkovou do šestiúhelníkového ornamentu ulic a náměstí. Předpokládá se, že půdorysné řešení bylo ovlivněno vzorem Palma Nuovy.

...

Renesanční stavby i větší soubory byly postaveny ve většině významnějších italských měst. V některých městech docházelo i k rozšíření jejich území, přičemž bylo možno uplatnit principy geometrické pravidelnosti.

Příkladem může být rozšíření **LIVORNA**, které koupili Medičejští od Janovanů a vybudovali zde nový větší přístav a u něj městskou čtvrť pro obchodníky. Pravidelný půdorys města se širokými ulicemi navrhl B. Buontalenti a na konci 16. stol. bylo Livorno považováno za nejmodernější město tehdejší Evropy. Proměňovat se začala také dispozice **TURINA**. Ve **FERRARE** bylo na základě plánu B. Rossettiho z roku 1492 rozšířeno území města na dvojnásobek. O nové pravidelně založené městské centrum vně hradeb se pokusilo i město **PISA**, avšak záměr se zdařil jen částečně.

Z nových založení se uvádí nejčastěji **PIENZA**, kterou si nechal jako občasnou rezidenci postavit Pius II. na místě svého rodného venkovského domku. Dalším příkladem je **SABBIONETA** nedaleko Mantovy, postavená kolem roku 1560 snad podle Scamozziho návrhu jako ideální renesanční město s pravidelným půdorysem.

Připomenutí nejznámějších renesančních urbanistických založení v Itálii ukazuje, že se v nich jen částečně realizovaly velkolepé představy architektů, vyjádřené v dobových traktátech. Tato města působila velmi schematicky svými půdorysy i zastavěním a žádné z nich se nedočkalo výraznějšího rozkvetu.

20. Severně od Alp

Slábnutí významu italských městských států, jisté zklamání, vyvolané neuskutečněním renesančních společenských ideálů, a jisté i časté boje jak uvnitř Itálie tak i obrana proti francouzské invazi způsobily v italských městech - ovšem s výjimkou papežského Říma - útlum stavebních aktivit. Italští kameníci začali odcházet za prací do zaalpských zemí, nebo tam byli svými mecenáši odváděni.

Severně od Alp ovšem téměř neexistovala inspirace dochovanými antickými stavbami a navíc zde byl velmi silným gotický stavební sloh. Tyto a mnohé další okolnosti vedly k tomu, že se v ostatní Evropě mimo Itálii začala renesance pozvolna prosazovat až kolem roku 1500 a mnohde i později. Zprvu to byly pouze dekorace na ještě goticky koncipovaných stavbách, následně celé budovy a nakonec po dalších desetiletích urbanistická řešení městských prostorů a zahrad. Pak teprve docházelo k rozšiřování měst o pravidelně vyměřované nové čtvrtě, k budování pevností a hvězdicových opevnění, a ojediněle i k zakládání celých nových měst.

FRANCIE

Prvé zprávy o činnosti italských řemeslníků ve Francii pocházejí z konce 15. stol., kolem roku 1500 přednášel v Paříži Fra Giocondo o Vitruviu, roku 1512 vyšel francouzský překlad Albertiho traktátu, postupně se překládaly další spisy a v roce 1547 byl vydán francouzský překlad Vitruvia.

Francouzský dvůr v té době pobýval na Loře v zámcích, kde bylo centrum nové umělecké tvorby, které se spolu se sídlem Františka I. od roku 1530 přeneslo do Fontainebleau. Teprve později se architektonická a urbanistická činnost v novém renesančním pojetí rozvinula v Paříži.

Ve Francii trávil poslední tři roky svého života Leonardo da Vinci a z této doby jsou zachovány jeho skicy zámeckého sídla francouzských králů. Před polovinou 16. stol. byl do Francie králem povolán Sebastiano Serlio, který zde však nenalezl přiměřené uplatnění. V této době zároveň odcházeli první francouzští architekti do Itálie, aby tam získali bezprostřední znalost renesance.

Francouzské traktáty

Kromě znalostí italských renesančních traktátů a jejich překládání do francouzštiny, vznikají také ve Francii spisy o architektuře a urbanismu.

Prvým významným dílem tohoto druhu je "*Kniha o architektuře*", napsaná v roce 1559 Jacquesem Androuetem du Cerceau, příslušníkem nejvýznamnějšího francouzského rodu renesančních architektů. Autor věnoval velkou pozornost dispozicím ideálních měst a mimo jiné použil jako ilustraci svůj projekt "mostního města", který předložil do soutěže na pařížský Pont Neuf.

Druhým, ještě významnějším spisem je objemná kniha - album "*O opevněních a architektonických úskocích a perspektivě*" Jacquese Perreta de Chambery, vydané v roce 1601 v Paříži. Autor sděluje, že již bylo napsáno o městech mnoho a že proto raději předkládá své projekty ideálních měst. Album obsahuje krásné grafické listy půdorysů a axonometrií opevněných měst a jejich citadel. Za zaznamenání si zaslouží, že svá města chtěl budovat s použitím omezeného počtu jakýchsi typizovaných domovních sekcí, čímž se měla urychlit jejich výstavba.

V pozdějších letech došlo ve Francii ke vzniku mnoha dalších spisů o architektuře a stavbě měst, avšak ty již patří do období baroka a klasicismu.

Francouzská města

V urbanistickém měřítku se renesance poprvé prosadila v roce 1545 při nové výstavbě města **VITRY-LE-FRANÇOIS**, které bylo postaveno podle projektu Girolama Mariniho z Bologni jako náhrada za město zničené válkou. Půdorysem je pravidelná šachovnice, tvořená 12 ulicemi, nazvanými podle měsíců.

Dalším založením bylo město **RICHELIEU**, jehož autorem byl na počátku třicátých let 17. stol. francouzský královský architekt Jacques Le Mercier. Byla to rezidence sestávající z přestavěného staršího zámku, nově koncipované zahrady a nového města. Jedním z kardinálových hostů byl Ludvík XIV., který se zde inspiroval pro výstavbu Versailles.

První renesanční urbanistický soubor získala **PAŘÍŽ** v roce 1563 stavbou palácového a zahradního komplexu Tuilleries z podnětu Kateřiny Medicejské. Marie Medicejská

založila po roce 1612 dnešní Lucemburskou zahradu. Nejvýznamnějším zřetelně renesančním městským prostorem je Place Royale (dnešní Vogézké náměstí) ve čtvrti Le Marais s architektonicky jednotným zastavěním, jehož výstavbu zahájil Jindřich IV. po roce 1605 a které se stalo vzorem mnoha dalších "královských" náměstí ve Francii i v jiných zemích.

Pevnosti

Upevňování francouzské monarchie i války, které vedli francouzští králové, vyvolalo od 16. stol. rozsáhlou výstavbu pevností podél hranic říše.

Prvá opevnění a pevnosti patří do konce 16. stol., ale mimořádného rozmachu dosáhly tyto stavby až na přelomu 17. a 18. stol. Časově je to sice doba, která patří epoše baroka a klasicismu, avšak z hlediska urbanistických koncepcí byly v těchto pevnostech nejdůsledněji uplatněny renesanční principy jak pokud se týká pravidelnosti uličních sítí, tak zejména v řešení složitých hvězdicových opevnění, nezbytných v době uplatnění dělostřelectva.

V roce 1517 byl ještě nedokonale šachovnicový půdorys použit při rozšiřování **LE HAVRU**. V letech 1588 - 1620 bylo v **NANCY** ke starému středověkému jádru přistavěno podstatně větší nové pravidelné město a obě části byly uzavřeny do hvězdicového opevnění.

Na samém konci 17. stol. vytvořil Ludvík XIV. celý úřad pro stavbu pevností, v jehož čele působil všestranný francouzský vojenský inženýr **Sebastien Le Prestre Vauban**, (1633-1707) pozdější maršál Francie. Vedl opevnění stovky pohraničních měst a navíc postavil padesát zcela nových pevností.

Jeho spis "*O správném způsobu opevňování*" z roku 1685 nebyl ve své době překonán. Svědčí o tom mimo jiné, že si jej dal Petr I. v roce 1724 přeložit do ruštiny jako vodítko pro stavbu opevnění ruské říše. Za nejkrásnější Vaubanovu pevnost se považuje **NEUF BRISACH** z roku 1698 na břehu Rýna, která je jeho posledním velkým projektem.

N Ě M E C K O

Ještě o něco později než do Francie vstupuje renesanční architektura na území dnešního Německa, které bylo v té době roztrženo do mnoha malých držav. Až v polovině 16.stol.se zde objevují prvé stavební detaily v novém slohu. Větší stavební celky zůstávají trvale ojedinělými, zvláště ve městech. Renesance se v tehdejších podmínkách mohla projevit především v zámecké a palácové architektuře.

Na německém území se tak vlastně nový sloh nejvíce uplatnil v početných teoretických spisech, z nichž se mnohé věnují i plánování měst. Vědec a lékař **Walter Rief** vydal roku 1543 Vitruviův traktát latinsky a o pět let později i německy. Postupně byly do němčiny překládány i renesanční italské traktáty. Kromě toho byly napsány a vydány i původní práce německých autorů.

N ě m e c k é t r a k t á t y

Velmi ranným spísem věnovaným pevnostem a městům je dílo **Albrechta Dürera** "*Několik poučení o opevňování měst, zámků a míst*" z roku 1527. Spis vyvolal pozornost i v jiných zemích a dočkal se již v roce 1535 latinského vydání v Paříži a to včetně ilustrací. Soudí se, že mohl mít určitý vliv na francouzská a také holandská renesanční městská založení.

Textová část Dürerova traktátu je věnována především podrobným a nepřiliš zajímavým popisům složitých opevnění. Dílo je známo spíše svými ilustracemi, znázorňujícími ideální město, které je spíše idealizovaným městem středověkým. Má čtvercový půdorys s pravouhloú uliční sítí a uprostřed čtvercové náměstí. To není určeno pro tržiště, ale jak píše Dürer přímo do půdorysu "*je to náměstí, na kterém bude postaven královský dům s jeho veškerým příslušenstvím*".

Z mnoha dalších německých autorů si zaslouží pozornost **Daniel Speckle**, který vydal v roce 1584 svůj spis "*Architektura pevností*". Kromě nákresů a popisu ideálních půdorysů se věnuje především popisu života v pevnostním

městě, v němž považuje za nejdůležitější kostel a náboženství, spravedlnost a soudy, policii a pořádek a nakonec dostatek munice a proviantu.

Dürerovým spísem byl inspirován **Heinrich Schickhardt**, který studoval architekturu v Itálii. Jako jeden z mála měl příležitost uplatnit pravidelný čtvercový půdorys ve svém plánu města **FREUDENSTADTU**. To bylo založeno pro protestanty roku 1599 a po požáru v roce 1632 přestavěno podle Schickhardtova půdorysu.

Bohatými augšpurskými kupci byli otec a syn, nesoucí stejné jméno **Josef Furttenbach**. Oba na svých obchodních cestách poznali renesanční Itálii. Začali studovat architekturu a stali se autory několika spisů, v nichž se zajímavě spojuje pro renesanci charakteristická idealizace s praktickými hledisky. Starší z nich vydal v 1.pol.17.stol. spisy o "civilní" architektuře - veřejných budovách, o architektuře "rekreační" - parcích a zahradách i o architektuře "privátní" - obytných domech.

Mnohem významnějším je však spis mladšího Furttenbacha o stavbě měst, vydaný v Augšpurku v roce 1650. Popisuje a kreslí v něm město pro kupce a řemeslníky bez sídla feudálního pána. Jeho město je podélné a má celkovou rozlohu téměř 700ha. Na rozdíl od všech ostatních renesančních traktátů kdekoli v Evropě v něm není věnována žádná pozornost v renesanci tak oblíbeným geometrickým půdorysným ornamentům. Hlavní je v něm správné rozmístění jednotlivých objektů, které je také podrobně zdůvodňováno. Je to poprvé, kdy se ve vývoji urbanismu lze setkat s teorií funkčního uspořádání města. V tomto smyslu je Furttenbach ve vývoji urbanistické teorie neprávem nedoceňován.

N ě m e c k á m ě s t a

V Německu jsou také renesanční městská založení naprostou výjimkou. Kromě již zmíněného Freudenstadtu lze uvést zejména **FUGGEREI** - první plánovitě založený urbanistický soubor, vybudovaný roku 1519 v Augšpurku bohatými Fuggery a hlásící se svým pojetím k nástupu

renesance. Bylo to vlastně dělnické sídliště určené pro náboženské uprchlíky, kterým nabídli Fuggerové zaměstnání.

Roku 1597 založili holandsští emigranti nové šachovnicové město **HANAU** v sousedství staršího středověkého jádra. Největším pevnostním městem, postaveným na německém území, byl **MANNHEIM**. Původní město bylo v roce 1606 opevněno a po velkém požáru roku 1699 nově postaveno jako pevnost s naprostou geometrickým šachovnicovým půdorysem, kde jsou dodnes jednotlivé ulice pouze očíslovány.

A N G L I E

Renesance vstupuje v pracech řemeslníků na anglickou půdu až v polovině 16.stol. Prvým teoretickým spísem je traktát **Johna Shuta** z roku 1563, navazující na Vitruvia a Serlia.

Paladiem ovlivněnou renesanční architekturu přináší ve svých stavebních dílech až počátkem 17.stol. **Inigo Jones**, cestující v letech 1613-1614 po Itálii. Za prvý urbanistický soubor se považuje I.Jonsem roku 1631 navržené náměstí **COVENT GARDEN**, které se stalo předobrazem mnoha dalších parkových náměstí v lepších čtvrtích Londýna i dalších měst.

Pravidelná založení měst se nejvíce uplatnila při anglické kolonizaci Irska. Byly vypracovány velkorysé projekty osídlení, jejichž těžištěm mělo být přístavní město **ELISABETHA**, nazvané podle tehdejší anglické královny. Vlastní kolonizace započala po roce 1600 a její přípravy se účastnil mimo jiné známý vědec a autor utopii **Francis Bacon**.

Za prvou důslednou aplikaci renesančního konceptu města v Anglii se považuje v roce 1610 v Irsku založené město **LONDONDERRY**. Oprávněně se uvádí, že je to téměř přesná replika francouzského Vitry-le-Francois, založeného roku 1545 pro Františka I.

Do vývoje urbanismu patří také anglický humanistický filosof a politik **Thomas More**, autor v roce 1516 latinsky vydaného nejstaršího renesančního utopického spisu nazvaného "*Kniha v pravdě zlatá a stejně užitečná jako zábavná o nejlepšímu stavu státu a o novém ostrově Utopii*". Byla to

nejen kritika tehdejší Anglie, ale zároveň popis ideální země se stejně ideálními městy.

More podrobně popisoval soustavu osídlení smyšleného ostrova a zvláště se věnoval jeho městům. Ličí jejich pravidelné geometrické uspořádání, racionální uliční síť i optimální velikost, za kterou považoval 60 až 100 000 obyvatel.

S K A N D I N Á V I E

Na rozdíl od zemí střední a jižní Evropy, která měla hustou síť již ve středověku založených měst, dochází ve Skandinávii k výraznější urbanizaci až později. To znamená, že se tam mohly v daleko větší míře uplatnit pravidelné renesanční půdorysy měst a pevností. Vzory pro ně hledali jejich stavitelé v holandských, italských a německých ideálních projektech.

Značných změn doznala **KODAŇ**, kolem níž se od roku 1606 začalo stavět typické renesanční opevnění, které přičlenilo ke středověkému jádru i novou v té době založenou čtvrť. Po polovině 17.stol. byl vypracován celkový plán přestavby města, ale obyvatelé jej odmítli. V téže době Dánové založili na své jižní hranici, která sahala až k Labi, nové město **GLÜCKSTADT**, které mělo konkurovat Hamburku.

Také **STOKHOLM** byl částečně přestavěn po požáru, který jej postihl v roce 1625. Plány na rozšíření byly v té době připraveny i pro **ŠTÉTÍN**, který byl švédskou pevností a sloužil jako hlavní vstup do Evropy.

Plány přestavby byly tehdy zpracovány pro více skandinávských měst jako byl **ÖTEBORG** nebo **JÖNKÖPING**. U dalších měst se stavěly nové pravidelně založené části, navazující na malá starší jádra, jako např. v Oslu, tehdy nazývaném **CHRISTIANA**. Pravidelnou dispozici má projekt **E. Dahlberga** z roku 1680 na přestavbu **LANDSKRONY**.

Z nových založení celých měst je nejznámější **KRISTIANSTAD** na ostrově Allö z roku 1614, šachovnicové město **BORAS** z roku 1632 a velká námořní základna **KARLSKRONA** z roku 1679.

N I Z O Z E M Í

Nizozemští inženýři patřili v renesančním období mezi nejvýznamnější odborníky na terénní a vodohospodářské práce, což souviselo se zkušeností, které získali na vodních stavbách ve vlastní zemi. Pracovali v mnoha zemích jako např. ve Skandinávii, kde působil ve švédských městech inženýr Heinrich Thomé.

Nejvýznamnějším z Nizozemí pocházejícím teoretikem plánování měst byl Simon Stevin (1548-1620). Byl to zároveň významný fyzik a matematik. Působil na universitě v Leidenu a napsal na konci 16.stol. několik knih, které souborně vydal jeho syn až roku 1660. Jeho urbanistické koncepce se vyznačovaly mimořádnou racionálností a důslednou pravidelností.

Jako první vůbec ve vývoji urbanismu si Stevin kladl otázku růstu měst a z tohoto hlediska také řešil své návrhy. Lišil se tím ode všech renesančních teoretiků - s výjimkou Leonarda da Vinciho - kteří vždy předpokládali konečnou velikost města. Za optimální půdorysný tvar považoval čtyřúhelník a naprosto odmítal radiální a hvězdicové dispozice, kterým vytýkal formálnost.

V tomto období bylo nizozemské území dějištěm válečných operací a většina měst byla proto uzavřena typickými hvězdicovými opevněními, jejichž součástí byly i vodou naplněné příkopy. Tato opevnění se zvláště u menších měst zachovala jak o tom svědčí jako příklad město NAARDEN, 79FG spjaté s působením J.A.Komenského.

U H R Y

Časný příchod renesance do Uher byl způsoben tím, že uherský dvůr byl v těsných kontaktech s Itálií. Král Matyáš Korvín se roku 1475 oženil s aragonskou princeznou Beatricí a na jeho dvoře působili italsí humanističtí filosofové, umělci a architekti. Od 14.stol. pronikal do Horního Uherska - zhruba dnešního Slovenska - italský kapitál, přilákaný zejména těžbou kovů - stříbra, mědi atd. V této oblasti byla soustředěna naprostá většina městských sídel celých Uher.

140

Všechny tyto okolnosti vedly k rozvoji hornouherských měst, v nichž se velmi brzy začala prosazovat i renesanční architektura, zvláště v jednotlivých stavbách. Od poloviny 16.stol. začaly Italové pracovat na projektech i vlastní stavbě opevnění měst proti tureckým vpádům. Bylo to KOMÁRNO, LEVICE, KRUPINA, TRNAVA, KOŠICE a další. V roce 1663 vypracoval také v Čechách působící italský vojenský inženýr Jacopo Priami velkorysý projekt opevnění pro BRATISLAVU, který však mohl být uplatněn jen částečně, protože jeho formálně dokonalá hvězdicová dispozice byla řešena bez ohledu na konkrétní podmínky terénu.

V letech 1573-81 bylo podle projektu Otavie Baldigary postaveno pevnostní město NOVÉ ZÁMKY s šachovnicovým 81A půdorysem a hvězdicovým opevněním. Je to spolu s KARLOVACEM v Chorvatsku, založeným roku 1579, dvojice prvních renesančních pevnostních měst v Evropě vůbec. Nové Zámky byly založeny o 20 let dříve, než severoitalská Palma Nuova. Přes dobré opevnění byly roku 1633 dobyty Turky, což vedlo k urychlenému zahájení výstavby LEOPOLDOVA jako dalšího pevnostního města na území dnešního Slovenska.

Š P A Ň Ě L S K O

V přísně katolickém Španělsku renesanční myšlenky obtížně nalézaly podmínky pro své uplatnění jako filosofický názor. Přesto však se renesance jako umělecký a architektonický sloh ve Španělsku rozšířila a také teorie ideálních měst našly své příznivce a autory.

Ještě do středověku patří františkánský mnich z Katalánska Francex Biximemenic (1340-1409), profesor askeze a morálky a obdivovatel Aristotela. Jeho životním dilem byla encyklopedie, v níž jednu kapitolu věnoval otázce jaký tvar by mělo mít krásné město. Za ideál považoval město čtvercové s křížem hlavních ulic, které by se protínaly na velkém náměstí s katedrálou a palácem biskupa. Tyto ulice by dělily město na čtyři čtvrtě a každá by opět měla své hlavní náměstí. Knižecí palác by měl být asi z bezpečnostních důvodů - přímo u hradeb jako citadela

141

s vlastním vstupem. Na závětrné straně měla být nemocnice pro malomocné - leprosárium, nevěstince a herny.

Roku 1552 vyšel v Toledu španělský překlad Serlia a roku 1582 překlad Albertiho. Ve formě výpravné poémy napsal svůj v roce 1585 v Seville vydaný traktát o sochařství a architektuře Juan de Arpe y Villafane.

Roku 1561 se král Filip II. rozhodl pozvednout MADRID na jediné sídelní město španělských králů. Do rozhodnutí o Madridu bylo nejvýznamnějším městem Španělska malebné a starobylé TOLEDO se zámek Alcazarem, založeným Araby. Karel V., otec Filipa II., však střídavě sídlil i ve Valadollidu, Zaragoze, Barceloně a Granadě.

Nevěnoval však výstavbě nového sídelního města žádnou zvláštní pozornost, protože měl především zájem o stavbu rezidencí a zahrad. Začala se stavět hlavní královská rezidence Alcazares a rozlehlá zahrada Buen Retiro. Jediným působivým madridským prostorem z té doby je Královské náměstí, postavené podle vzoru francouzských Place Royale. Stejně jako ve Francii se ve Španělsku tato pravidelná čtvercová náměstí s jednotnou architekturou domů stavěla i v dalších městech.

Největší zájem soustředil Filip II. na svá další sídla mimo Madrid - Aranjuez a El Escorial. Výstavbou ARANJUEZU byl pověřen Juan Bautista de Toledo, který se v roce 1559 vrátil do Španělska po studiích u Peruzziho, Palladia a Sansovina v Itálii. Navrhl zajímavou koncepci paprsků, sbíhajících se k zámku a předjímajících později tak oblíbené barokní kompozice.

Roku 1568 byla stavba Aranjuezu přerušena, protože se veškeré úsilí soustředilo na EL ESCORIAL, jehož stavitel 76I Juan de Herrera později v roce 1589 vydal architektonický traktát, popisující tuto stavbu. Je to mohutná hmota, ojediněle spojující dispozici kláštera a zámku až do té míry, že královská ložnice je situována tak, aby bylo možno přímo z lože vidět na hlavní oltář.

Nová pravidelná města zakládali v té době Španělé ve 80C svých rozsáhlých koloniálních državách na americkém

kontinentě. Již roku 1513 byla pro tuto činnost vydána určitá pravidla, která roku 1523 zahrnul Karel V. do "Zákonů Indií". Kromě měst pro dobyvatele a pro španělské vojenské posádky byly v těchto Záconech stanoveny i způsoby stavění indiánských sídlišť, nazývaných "las reducciones".

Velmi podrobné směrnice pro správu a řízení neustále rostoucích svých držav vydal v roce 1573 Filip II. Tyto "ordonance" obsahovaly i podrobná půdorysná řešení měst, inspirovaná Vitruviem a italskými renesančními traktáty. O podrobnosti a praktickém zaměření těchto předpisů svědčí například ustanovení, že "vybrané místo musí být vyvýšené a zdravé. Musí být otevřeno severním větrům. Je-li na pobřeží, je třeba dbát na tom aby moře nebylo jižně nebo západně od přístavu. U přístavních měst musí být náměstí, které je východním bodem pro výstavbu města, situováno blízko k přístavu. U vnitrozemských měst musí být hlavní náměstí uprostřed ... hlavní náměstí musí mít podélnou formu... protože je to nejlepší pro slavnosti, při nichž jsou používání koně ... pozemky na náměstí nesmí být přidělovány jednotlivým osobám, ale určeny pro kostel, královské domy a veřejné budovy města ... Čtyři rohy náměstí musí být orientovány ke světovým stranám, aby ulice, vycházející z náměstí, nebyly přímo vystaveny hlavním větrům... Aby bylo lépe zajištěno uplatnění těchto zásad, musí být vždy předem vypracován plán města. Odstlenci se musí snažit, aby byly všechny stavby stejné, protože se tím zajišťuje krása města."

Španělský původ připomínají svými názvy nejen města Střední a Jižní Ameriky, ale také některá města na území Spojených států, která byla původně španělskými misijními stanicemi. Je to SAN AUGUSTIN na Floridě, SAN FERNANDO v Texasu, MONTERREY, SAN FRANCISCO, SAN DIEGO a LOS ANGELES v Kalifornii.

Zvláštní význam mělo město MEXIKO, jemuž byl ponechán jeho původní indiánský název. Projekt jeho výstavby vypracoval v souladu s "ordonancemi" Cortézův pobočník Alonso Garcia Bravo, který ponechal pro hlavní náměstí

142

143

Zócalo mimořádný rozměr původního centra indiánského města Mexiků. Již v polovině 16. stol. mělo koloniální Mexiko podle odhadů téměř 100 000 většinou domorodých obyvatel, což bylo několikrát více než mělo největší španělské město Sevilla.

Dalším důležitým městem španělských kolonií byla HAVANA, kde se shromažďovaly konvoje lodí, převážejících pod vojenskou ochranou drahé kovy a vzácné zboží do Španělska. To se projevovalo v bohatství a rozloze města, založeného nejprve na jiném místě již roku 1514. Důvodem přemístění města do dnešní polohy byla zřejmě existence zátoky, velmi výhodné pro shromažďování lodních konvojů. Ta byla dokonce před útoky pirátů po moři a dokonce i po souši chráněna mohutným opevněním a soustavou pevností, z nichž prvá byla založena již roku 1538. Je to druhá nejstarší pevnost na americkém kontinentě.

ČESKÉ KRÁLOVSTVÍ

Hustá síť velkých a výstavných středověkých měst nedávala v nijak příznivé předpoklady pro uplatnění pravidelných renesančních urbanistických koncepcí a pro zakládání měst nových. Přesto však renesance dosti výrazně naše do té doby gotická města poznamenala. Bylo to vyvoláno především výraznými politickými, obchodními i kulturními kontakty s Itálií a umožněno zámožností obyvatel. Nejzřetelněji se to projevovalo ve feudálních sídlech, která byla přizpůsobována novým nárokům života šlechtických dvorů.

PRAHA byla prvním místem, kde se na královském dvoře projevil nový sloh. Kromě stavení uvnitř Pražského hradu, byla na jeho severním předpolí v 16. stol. založena Královská zahrada s Letohrádkem královny Anny, Mičovnou, Jízdárnou, oranžerií, skleníky a dokonce malou zoologickou zahradou. Bylo to poprvé, kdy se překročilo vymezení okrsku města z doby Karla IV. Rozšířením hradního území byla svým způsobem i výstavba letohrádku Hvězda s vějířem alejí, protínajícím královskou oboru.

Příklad královské rezidence následovaly brzy i bohaté šlechtické rody, které si začaly budovat ve městě a dokonce

i uvnitř Pražského hradu, své reprezentační paláce, často se zahradami. Také městský patriciát postupně přestavoval již "nemoderní" gotické domy, které alespoň zdobil novými průčelími s renesanční výtvarnou výzdobou a doplňoval nádvořími s arkádami. Tomuto procesu napomáhaly požáry, jako byl například požár Malé Strany a Hradčan v roce 1541. Usnadnilo se tím spojování úzkých gotických parcel pro větších stavebních objektů, které se obracely do ulice dekorativními průčelími, která skrývala původní vysoké gotické štíty.

Mimo Prahu si šlechtické rody buď přestavovaly své gotické hrady v renesančním duchu, nebo přímo opouštěly jejich malé pohodlí a přesídlovaly do nových renesančních zámků, umístěných obvykle v těsném sousedství měst. Tato zámecká sídla byla doplňována pravidelně založenými zahradami. Bohatí šlechtici podporovali zároveň zkrášlování ke svým sídlům příslušejících měst a tak se renesance výrazně uplatnila právě v bohatnoucích městech poddanských.

Jako příklad lze uvést ČESKÝ KRUMLOV, kde byl starší hrad upraven v renesančním duchu a doplněn velkolepou zahradou. Bohatí Rožmberkové si dále obdobným způsobem přestavěli i JINDŘICHŮV HRADEC a TŘEBOŇ. Neméně půvabnou je i TELČ se zámeckým sídlem nebo OSTROV NAD OHŘÍ, kde je dochována městská veduta s podrobným vyobrazením zámecké zahrady.

V samotných městech se kromě měšťanských domů přestavovaly či nově stavěly radnice, městská opevnění a zejména městské brány, mající především reprezentační význam. Jen výjimečně se renesance objevila i na církevních stavbách, zejména po požárech.

Nejzřetelnějšími příklady podstatné renesanční přestavby jsou tři města, která byla na samém počátku 16. stol. zničena rozsáhlými požáry. Jsou to PARDUBICE, které vyhořely roku 1507 a znovu roku 1538. Patřily bohatému Janu z Pernštejna a byly obnoveny včetně pravidelné úpravy náměstí, v renesančním duchu, který se zřetelně projevil v rozlehlé novostavbě s městem sousedícího zámku.

Obdobným příkladem je MORAVSKÁ TŘEBOVÁ, také renesančně obnovená po dvou požárech v letech 1508 a 1541. NOVÉ MĚSTO NAD METUJÍ bylo založeno roku 1501 jako nevelké městečko s 39 měšťanskými domy. Po požáru v roce 1526 bylo prodáno Vojtěchovi z Pernštejna, který jej obnovil tak, že patří mezi nejpůvabnější historická města naší země.

Těžba stříbra a barevných kovů vyvolala rozvoj horních měst, která bohatla a mohla si tak dovolit nové renesanční stavby. Na prvním místě byl tehdy Šlikům patřící JÁCHYMOV, v němž bylo v roce 1533 přes 900 šachet. Rychlý příliv horníků a složitý terén však vedly k tomu, že se v něm nemohl uplatnit pravidelný renesanční urbanistický koncept.

Kromě Jáchymova prosperovalo v 1. pol. 16. stol. v Krušných horách několik dalších horních měst. Některá, jako například KRUPKA, měla starší středověký základ, jiná získala až v renesanci městská práva, ale vyrostla na nepravdělném půdorysu staršího osídlení. Jen výjimečně došlo k novému pravidelnému založení na jednoduchém šachovnicovém půdorysu jako u HOR SVATÉ KATEŘINY. Nejzajímavější je půdorys VÝSLUNÍ, založeného roku 1562. Do jeho pravidelného šachovnicového půdorysu je začleněn jako dominanta kostel, situovaný v průhledu ulice, vedené v ose náměstí.

V severovýchodních Čechách bylo roku 1584 založeno v souvislosti s těžbou cínu na jednoduchém šachovnicovém půdorysu NOVÉ MĚSTO POD SMRKEM. Na rozdíl od dobře opevněných středověkých horních měst nebyla často v renesanci zakládána horní města opevněná.

Časově již na práh baroka, ale svou koncepcí ještě do renesance, patří projekt přestavby a rozšíření JIČNA, vypracovaný Nicolou Sebregondim v letech 1631-33. Albrecht z Valdštejna chtěl toto město přestavět a rozšířit jako svou rezidenci, jejíž součástí mělo být kromě zámku i arcibiskupství, universita, velké manufaktury atd. Je to jeden z nejzajímavějších projektů i v evropském měřítku.

Při nesporném prvenství Itálie zvláště ve formulování výchozích koncepcí renesančního města, nelze podceňovat přínos renesance ani v ostatních evropských zemích. Každá z nich obohatila renesanční urbanismus o určité aspekty, ovlivněné jejími hospodářskými a společenskými podmínkami.

Platí to nejen o teorii renesančního města, obohacené vně Itálie o důležité racionální a funkční aspekty. Ještě více se to projevovalo u realizací renesančních urbanistických koncepcí, které nabízejí v záalpských zemích nejen co do počtu, ale zvláště co do rozmanitosti mnohem širší škálu různých řešení, než v samotné Itálii.

Novým fenoménem renesančního období je přenášení evropského urbanismu na jiné kontinenty, zvláště do Ameriky, v souvislosti s počátkem budování koloniálních držav.

SHRNUTÍ IV. ČÁSTI

Největším přínosem renesančního období je především, že lidé začali chápat město jako určitý fenomén, který není pouhým součtem lidí a jimi vytvářených staveb. To se promítlo do urbanismu, v němž se poprvé v této době záměrně utváření celých měst nadřazuje zejména v teorii - někdy až příliš - nad jednotlivými objekty, z nichž je město vytvářeno.

Projevuje se to nejen u geometricky pravidelných a nově zakládaných měst, ale ještě zřetelněji tam, kde renesance vstoupila svými stavbami do měst existujících, aby je obohacovala, obnovovala, přetvářela nebo rozšiřovala. Tato změna celkového vztahu k městu je o to pozoruhodnější, že se odehrála během pouhých několika desetiletí.

K člověku obrácený názor na město nevyčerpává všechny renesanční přínosy. Patří mezi ně také nové prostorové koncepce, které poprvé ve vývoji urbanismu chápou město

i jeho základní součásti - ulice, náměstí a skupiny budov - jako komponované a vzájemně provázané prostorové soubory. Tuto vlastnost města si renesance nejen uvědomila, ale také ji pomocí objevu perspektivy ovládla a v architektonické a urbanistické tvorbě záměrně uplatňovala. Na základě tohoto nového vědomí renesance zformulovala a v praxi ověřila mnohé dosud platné kompoziční principy.

Krátké renesanční období stačilo k tomu, aby si města a zvláště jejich tvůrci uvědomili, jak obtížné je v praxi uplatnit nejušlechtlejší a filosoficky nejlépe zdůvodněné úmysly a záměry. Ani nejkrásnější renesanční města nedokázala vytvořit prostředí, které učiní v souladu s myšlenkami humanistických filosofů své obyvatele šťastnějšími. Proto se v renesanci spolu s pozitivními urbanistickými koncepcemi rodí i kritika města, ať již vyjádřená únikem do utopií šťastných společností a jejich dokonalých měst, nebo naopak odmítáním města jako zdroje všech nepravostí.

Více než o všech předcházejících vývojových etapách urbanismu platí o renesanci, že její základní přínosy, které vlastně nedokázala sama naplnit, patřily budoucnosti. Důkazem toho je nejenom navazující epocha baroka a klasicismu, ale také moderní urbanismus 19. a 20. století, v němž přežívá mnohé z toho, co renesance objevila.

Renesance se hlásila k filosofii i tvůrčím postupům antiky, která pro ni byla inspirací i měřítkem. Ve skutečnosti však zejména ve stavbě měst vytvářela ve zcela odlišných podmínkách něco úplně nového. Totéž platí o všech dalších, na renesanci se odvolávajících epochách a směrech - ať je to baroko a klasicismus, neorenesance nebo nejsoučasnejší postmodernismus.

ČÁST V.

BAROKO A KLASICISMUS

Smyslem baroka bylo symbolizovat současně přísnou organizaci společenského systému a zároveň sílu jeho přesvědčivosti, proto je barokní architektura zvláštní syntézou dynamičnosti a soustavnosti.

Christian Norberg - Schulz

Jako u všech ostatních epoch vývoje světového urbanismu je i zde označení pomocí architektonických slohů - baroka a klasicismu, stejně jako vymezení 17. a 18. stoletím jen orientační. Mnohé zcela zřetelné renesanční koncepce přesahovaly hluboko do 17. století a současně se četné rozhodující barokní kompoziční principy rodily již v 16. století. Klasicistní urbanismus se v některých zemích uplatňoval až do poloviny 19. století a přitom se již v 18. století stavěla první průmyslová města a začaly být zatím ojediněle vyrůstat velkoměstské aglomerace.

Ještě rozpornější než vlastní časové vymezení, které by nikdy nemohlo být dosti přesným a výstižným, je pro epochu, do které vstupujeme, její charakteristika. Na jedné straně to je období protireformace a rekatolizace, snah o znovuupevnění feudální společnosti a dokonce vyvrcholení moci velkých absolutistických monarchií. Současně však je to doba, která připravovala budoucnost nejen filosoficky, ale také velkými vynálezy a objevy, rozvojem obchodu a manufaktur.

Pro vývoj osídlení a zvláště měst této doby jsou nejdůležitějšími počátky urbanizace, vyvolané mimo jiné populačním přírůstkem a projevující se podstatným růstem obyvatelstva ve městech.

Velké zámořské objevy a uzavření východního Středomoří Turky vedly k přesunu těžiště světového obchodu ze Středozevního moře na západoevropské pobřeží k Atlantiku. To se nemohlo neprojevit hospodářským oslabením v renesanci tak významných italských měst a současně růstem významu přístavů francouzských, anglických, nizozemských, německých a vůbec západoevropských zemí.

Na rozdíl od nevelkých italských městských států, které hrály tak důležitou úlohu v období renesance, vystupují

v barokním období do popředí velké rezidenční metropole jako hlavní města absolutistických monarchií a dalších velkých státních útvarů. V nich se nejen rozhodovalo o světové politice, ale zároveň byly ohnisky rozvoje barokní architektury a urbanismu, podle jejichž vzorů se přestavovala a rozšiřovala ostatní méně významná města.

21. Proměny metropolí

Upevňování velikosti, bohatství a moci tehdejších velkých státních útvarů mimořádně posílilo důležitost jejich hlavních měst, z nichž všechna na konci této éry překročila hranici 100 000 obyvatel. Urbanistický a stavební rozvoj i prestiž těchto velkých světových metropolí se nemohly spokojit ani s měřítkem středověkých půdorysů, ani s jednoduchými geometrickými ornamenty renesančních hvězdic.

V těchto velkých metropolích se vynořily nové velkorysé urbanistické koncepce, které jsou základním a specifickým přínosem barokního urbanismu. Většinou se jednalo o zásadní proměny již existujících měst, avšak zároveň tato doba vytvořila s uplatněním nových prostorových koncepcí metropole i tam, kde dosud chyběly.

ITALIE

Klesající úloha Itálie a jejích obchodních center na světové scéně byla vyvažována rostoucím významem Říma, budovaného papeží jako duchovní hlavní město celého světa. Zůstala zachována přitažlivost Itálie jako země s největším bohatstvím antických architektonických památek i novodobých renesančních staveb, za nimiž přijížděli nejen architekti a umělci, ale i šlechtici a bohatí umělečtí diletanti.

Pro zrod barokní architektury a urbanismu v Evropě mají obzvláštní význam teoretické spisy italských autorů. Většinou to již nebyli architekti jako v renesanci, ale spíše filosofové a duchovní, protože si v protireformační době

době nárokovala katolická církev rozhodující slovo i v umělecké sféře.

Ideové základy protireformace vyjádřil Tridentský koncil, který zasedal v Římě s přestávkami mezi lety 1545-1563. Jeho jednání bylo věnováno nejen náboženským principům protireformace, posilování autority církve a novým spojeneckým vztahům papežského státu. Zabývalo se též upevněním kontroly církve nad uměním a způsoby podpory toho umění a architektury, které se postaví do služeb církve.

Výsledky a ustanovení Tridentského koncilu zpracoval jako instrukci pro svou arcidiecézi tehdejší milánský arcibiskup a kardinál Karel Boromejský. Byla to instrukce o výstavbě a umisťování kostelů, vyjadřující nové barokní principy, jako je působivé dominantní umístění a řešení církevních staveb, využití terénu a přístup po schodištích, větší výška než okolní domy atd.

Za nejpůvodnějšího italského teoretika již mnohem vícenější architektury 18. stol. je právem považován Carlo Lodoli (1690-1761). Byl to františkán, který v Benátkách přednášel o architektuře pro úzký okruh zájemců a nikdy nedokončil svůj zamýšlený teoretický spis, který snad existoval jen ve zlomcích. O uchování jeho názorů, ovlivněných pravděpodobně francouzskými teoretiky té doby, se zasloužili dva jeho přátelé.

Lodoli byl již ve své době nazýván "novým Sokratem" a jeho názory se vyznačovaly především snahou posuzovat architekturu i v jejích urbanistických souvislostech jako vědeckou činnost, při níž je nejdůležitější hodnocení účelu, který je také základem architektonického slohu. Snad jako první formuloval základní myšlenku funkcionalistické architektury 20. stol., že "jen co je užitečné, může být též krásné".

Pro přechod od barokního prostorového citění ke klasicismu je nejpřiznačnějším Memmim zapsaný Lodoliho výrok, že "monumentalita a vznešenost není v architektuře hlavní, protože tím nejdůležitějším jsou dobré proporce, pevnost, správné umístění a také půvab".

Autorem mnoha teoretických prací byl Francesco Milizia (1725-1798), který navazoval na Lodoliho a konkretizoval jeho představy i pro sféru urbanismu. V jedné z jeho prací je kapitola, nazvaná "O rozložení města". Milizia v ní nejprve formuloval "základní vlastnosti každého pohodlného a krásného města", které spatřoval v poloze, pravidelnosti plánu, jasném členění na části i vznešenosti a kráse veřejných i soukromých budov. Město by mělo být "přístupné pro zdraví, pohodlné a příjemné na pohled", přičemž u plánu města si nejvíce cenil "uspořádanost a originálnost, úměrnost a rozmanitost".

Naprosto odmítal půdorysy ideálních renesančních měst proto, že jsou nudné a jednotvárné. Požadoval, aby každá městská čtvrť měla něco zvláštního a zejména u velkoměst připouštěl nepravdivost. V rozporu s do té doby uznávanými vlastnostmi městského půdorysu a obvyklým jednostranným zdůrazňováním geometrické pravidelnosti považoval za vhodné "konečně vytvořit obraz zpestřený různými náhodami: to znamená velký pořádek v detailech, rozmanitost, rozruch a nasycenost celku". Prostorovou rozmanitost měst viděl v uplatnění různých tvarů náměstí, ve vějířovém uspořádání ulic do trojzubců i celých hvězdic.

Kromě celkového názoru na město se Milizia věnoval funkčnímu zónování, umisťování hygienicky škodlivých zařízení a architektonickému zvýraznění vstupů do města i do parků. Podrobně se zabýval ulicemi - jejich počtem, šířkou, tvarem i technickým řešením, stejně jako polohou a prostorovým uspořádáním náměstí.

Obdobně jako Francouz Pierre Patte vzájemně přirovnával Milizia město a les. Stejně jako bylo nutno podle dobových představ při vytváření parku vykácet v lese průseky pro přímé aleje a mýtiny, je nutno v živelně vyrostlém městě prorazit nové přímé ulice i místa pro náměstí. Je to předzvěst asanačních zásahů, které se staly v 19. století tak charakteristickými pro urbanistickou činnost zvláště velkých evropských městech.

Mimořádnou postavou barokní Itálie byl Giovanni Battista Piranesi (1720-1778). Byl to nadaný kreslíř i architekt, který však naneštěstí žil v době, kdy již byly všechny velké stavební úkoly v tehdejší Itálii uskutečnány a kdy hospodářský útlum nedával naději na nové stavební záměry. Chybějící architektonická zadání si Piranesi nahrazoval prací na sériích překrásných rytin.

Vyjádřil se o tehdejší situaci tak, že "není naděje, aby nějaký současný architekt měl možnost vytvořit něco jím (t.j. antickým architektům) podobného a to buď v důsledku úpadku architektury z dřívějších výšek, nebo proto, že toto ušlechtilé umění nemá mecenáše, což se potvrzuje neexistencí takových staveb jako je Fórum, Koloseum nebo Neronův palác, a také tím, že ani knížata a boháči nemají sklon k velkým výdajům - tak nezbyvá mně a každému soudobému architektovi, než vyjadřovat vlastní architektonické myšlenky jen v kresbách".

Během svých římských pobytů Piranesi nejprve kreslil "Pohledy na Řím" a "Římské starožitnosti". Svě nadšení antickou architekturou vyjádřil roku 1761 v teoretickém spise "O velkoleposti architektury Římanů".

Postupně však opouštěl zaznamenávání toho, co bylo možno skutečně vidět v Římě, Pompejích, Herkulaneu a Paestumu a věnoval se se stejnou bravurou architektonickým a urbanistickým fantaziím.

Nejnámější je v roce 1750 vydané album "Různá díla perspektivní fantastické architektury podle vkusu antických Římanů, vynalezené a vyryté G.B. Piranesim". Najdeme tam fantazii překypující pohledy na římská fóra i římské ulice, neexistující mosty přes Tiberu, půdorys university i vyobrazení kamenných zlomků s plánem antického Říma. Neméně známé jsou i Piranesiho "Carceri" - žaláře, považované za předzvěst Sant Eliových kreseb futuristického města z roku 1914. Piranesiho stesky na nedostatek velkých zakázek jsou pouze relativní ve srovnání s velkým rozvojem italských měst období renesance a rozhodně se netýkají Říma, který se v baroku proměnil na duchovní metropoli světa.

V dalších městech se barokní urbanismus ve větším měřítku nijak neprojevil, což jistě souviselo se slábnutím jejich významu. Vyjimečným příkladem výrazného uplatnění baroka v urbanistickém měřítku bylo město **TURIN**, v té době hlavní město knížectví Piemont-Savoy, ovládající alpské průsmyky mezi Itálií a Francií. Od roku 1584 pracoval architekt **Ascanio Vittozzi** na projektu přestavby města, podle kterého byla na počátku 17. stol. vytvořeno nové velké náměstí a prolomena nová hlavní ulice. Budování turinské rezidence, při němž se uplatnil **Guarino Guarini**, pokračovalo až do klasicismu, kdy pravidelný koncept města dále rozvíjel **Filippo Juvarra**.

Další výjimkou byla **NEAPOL** jako hlavní město Neapolska, tvořícího unii se Španělskem a Sicílií, později patřícího Habsburkům a v 2. pol. 18. stol. pak Bourbonům. Baroko se zde zprvu projevilo jednotlivými reprezentačními stavbami, přičemž klasicistně pojeté asanační zásahy do městského půdorysu patří časově až do 19. stol.

Ř Í M

Ještě v roce 1430 bylo v popisu města napsáno, že na římských fórech je "domov prasat a divoké zvěře, někde zelinářské zahrady". Od poloviny 15. stol. však začíná období, kdy se Řím, nazývaný také někdy "druhým Římem", stal během jednoho a půl století nejvýznamnější metropolí tehdejšího západního světa.

Zasloužili se o to především papežové, kteří budovali Řím jako svou rezidenci, do níž soustřeďovali všechny vrcholné instituce katolické církve. Umožňovala jim to jejich neomezená moc nad městem a finanční prostředky, které se sem stékaly z celého světa.

Zprvu se papežové soustřeďovali na výstavbu svého sídla umístěného od 15. stol. ve Vatikánu. Každé čtvrtstoletí byly vyhlášovány tzv. svaté roky a již v roce 1575 se odhaduje, že Řím navštívilo 400 000 poutníků. Začala se vytvářet bratrstva pro péči o poutníky a muselo se také zlepšovat veškeré vybavení pro jejich obsluhu.

Největší problémy byly se severním vstupem do města, kde po staré Via Flaminia a branou Porta del Popolo přicházela do Svatého města většina poutníků. Další překážku představovalo jediné spojení přes Tiberu k Vatikánu po Andělském mostě, kde byla např. v roce 1450 taková tlačenice, že poutníci padali do řeky a tonuli. Již Sixtus IV. dal proto postavit jako přípravu na svatý rok 1475 další most, nazývaný na jeho počest Ponte Sisto. Zlepšil také cestu k bazilice sv. Petra a nechal zřítit novou "přímou" ulici od Andělského mostu k dnešní Via del Corso, navazující na severní vstup do města. Nástupci Sixta IV. pokračovali ve zlepšování jednotlivých spojení ve městě.

Ještě roku 1575 se v popisu Říma uvádělo, že sice město má několik nových ulic, ale že nevedou kam je třeba, netvoří vzájemně propojený systém a nezasahují do vlastního městského jádra. Zásadní změny tohoto stavu se ujal papež Sixtus V. Podařilo se mu v neuvěřitelně krátké době pouhých pěti let svého pontifikátu propojit monumentálními třídami všechny hlavní římské kostely, které byly cílem poutníků. Navíc nechal ozdobit tyto trasy fontánami, obelisky a dalšími uměleckými díly.

Na základě praktických potřeb města tak byla na konci 16. stol. - to znamená vlastně v době dozívání renesance - v Římě vytvořena základní koncepce barokního urbanismu. Ta spočívá na rozdíl od monocentrických půdorysů renesance v polycentrických půdorysných soustavách, předpokládajících pohyb poutníka jako pozorovatele, který vnímá město v čase.

Sixtus V. si dovedl pro tyto úkoly nalézt vynikajícího architekta, kterým byl **Domenico Fontana** (1543-1608). Ten spojil soustavou hlavních městských tříd všech sedm a později devět hlavních poutních míst ve městě mezi sebou i se vstupními branami. Ani prostředky papeže však nebyly neomezené a tak mohl nové třídy jen naznačit výtvarnými díly s nadějí, že budou později obestavěny.

Z Fontanova deníku, na jehož vedení si našel čas, se nejčastěji cituje zápis z roku 1589, který nejen charakterizuje záměr Sixta V., ale zároveň velmi dobře

vyjadřuje kompoziční principy barokního urbanismu: "Náš pán, s přáním usnadnit cestu těm, kteří vedení zbožností nebo svatými sliby, navštěvují často nejsvětější místa města Říma a zvláště sedm kostelů, slavných svými odpustky a svatými ostatky, otevřel mnoho pohodlných a přímých ulic na mnoha místech. Tak lze z kteréhokoli místa v Římě pěšky, na koni nebo povozem dle libosti začít cestu a pokračovat dostova přímo ke všem nejvýznamnějším poutním místům.

Za nepředstavitelné prostředky a v souladu se záměrem velkého knížete byly tyto ulice rozšířeny od jednoho konce města k druhému, bez ohledu jak na návrší tak i údolí, která protínaly, protože návrší byla srovnána a údolí vyplněna a tak se vytvořily mírné roviny a půvabná místa odhalující na mnoha místech, kterými procházejí, rozmanité pohledy, takže kromě zbožnosti naplňují svou krásou tělesné smysly".

Sixtus V. měl o tento záměr takový zájem, že na sklonku svého života prošel v čele svých kardinálů pěšky celou tuto dlouhou trasu.

Ve Fontanově deníku nalezneme záznam, že Sixtus V. chtěl přestavět Koloseum na prádelnu bavlny tak, že by ve spodních sálech byla manufaktura a v horních bydlení dělníků. Fontana si zapsal, že tyto přestavby byly zahájeny a kdyby papež žil jen o rok déle, byl by celý záměr dokončen.

Kromě velkého programu soustavy hlavních ulic Říma se Sixtus V. staral o dostatek vody nejen pro obyvatele, ale i v palácích na všech římských návrších a ve všech fontánách. Jako první vodovod se uvádí Aqua Virgo, obnovená Albertim v roce 1453 ve službách papeže Mikuláše V. Nejbohatší přívod vody byl však nově vybudován až za Sixta V. a nazván na jeho počest jeho civilním křestním jménem Aqua Felice. K dalším počínům Sixta V. patří vztyčení 25m vysokého obelisku před chrámem sv. Petra, o jehož dokončování se také zasloužil.

Za Sixta V., za jeho předchůdců i následovníků bylo v Římě a jeho okolí vybudováno mnoho paláců a k nim patřících zahrad, jejichž kompozice představuje vrcholná

díla barokní architektury a urbanismu. Římské zahrady této doby se staly přímo pojmem a prototypem pro vytváření zahrad v mnoha dalších evropských městech.

Jedna z prvních zahrad, v níž se projevovala barokní polycentrická kompozice a perspektivní efekty, byla zahrada patřící k vile Montalto, kterou si nechal Sixtus V. ještě jako kardinál postavit na Esquilinu nedaleko S. Maria Maggiore Domenicem Fontanou před rokem 1585.

Budování Říma pokračovalo i za nástupců Sixta V. V roce 1614 bylo dokončeno **Carlem Madernou** průčelí sv. Petra a v letech 1656-65 byla před ním vybudována velkolepá kolonáda **Lorenzem Berninim**, který krátce před tím vytvořil známou Fontánu čtyř řek na Piazza Navona.

Nejvýznamnějším stavebním souborem poloviny 17. stol. je dostavba náměstí na Kapitolu, kterou provedl **Michelangelo Buonarroti**. Je to charakteristický příklad barokního mistrovství při vytváření prostorů. Již roku 1538 byla na návrší přenesena antická jezdecká socha Marca Aurelia a umístěna mezi tehdejší volně rozložené objekty. Michelangelo dokázal umístit v letech 1644-54 novou budovu Palazzo Nuovo napříč ostrého úhlu sevřeného palácem Konzervátorů a palácem Senátorů. Určil tím novou prostorovou osu, kterou zvýraznil monumentálním schodištěm. Vytvořil tak z náhodné skladby budov působivý prostor, čímž potvrdil své vyjádření, že "umění navrhovat je zdroj a duše malby a každé vědy".

Stálé zvyšování daní a příliv prostředků z celého světa přece jen nestačilo pokrýt všechny velké stavby. Město žilo zřetelně nad poměry a kolem roku 1660 došlo k nevyhnutelnému hospodářského zhroutení papežské pokladny. Výstavba Říma nenabyla pak již nikdy takového rozmachu jako v uplynulých desetiletích.

To samozřejmě neznamená, že by se dále v Římě nic nestavělo. K velkým stavbám konce 17. a 18. stol., které dále rozvíjely prostorovou koncepci Sixta V., patří výstavba dvou barokních kostelů v čele Piazza del Popolo, zvýrazňujících trojzubec hlavních ulic. Nedaleko odtud bylo po roce 1720

postaveno schodiště k chrámu Nejsvětější Trojice na Hoře. Tím se spolu s antickým obeliskem umístěným nad schodištěm v roce 1789 dotvořilo známé římské náměstí Piazza di Spagna, nazývající na ulici Babuino.

Z roku 1748 pochází tzv. Nolliho plán Říma, zpracovaný Piranesiho přáteli architektem Giovannim Battistou Nollim a jeho synem Carlem. Je to snad nejkrásnější městský plán vůbec, zachycující Řím na vrcholu jeho barokní slávy. Jsou zakresleny nejen všechny ulice a náměstí, ale i půdorysy přízemí všech veřejně přístupných budov, čímž je vyjádřeno typické barokní pojetí kompozičních souvislostí vnějších a vnitřních prostorů.

FRANCIE

V období renesance byla centrem rozvoje architektury i urbanismu - zvláště v teorii, ale i v praxi - nesporně Itálie. V období baroka a klasicismu nebyla úloha jedné země tak převládající, avšak přece jen tehdy stála v popředí Francie, po dlouhou dobu největší světová mocnost. Byla to země, která během dvou staletí prošla prudkým vývojem od ještě téměř středověku na konci 16. stol. až k francouzské revoluci na konci 18. stol.

V architektuře a urbanismu se to vše nemohlo neprojevit - jak v bohatství teoretických spisů a významu jednotlivých institucí, tak ještě zřetelněji v rozsáhlé a rozmanité stavební činnosti. Stejně jako v každé vývojové epoše byla těžištěm Paříž, kde působili přední teoretici a nejlepší architekti.

Přes mimořádný centralismus se tehdy realizovaly významné barokní urbanistické soubory i mimo Paříž v jiných městech. V 17. stol. byly ve Francii stále ještě uplatňovány geometrické, renesanční zrozené půdorysy nově zakládaných měst. V 18. stol. naopak převládaly přestavby měst a to zvláště center provincií, která si jednotliví správcové budovali jako své osobní rezidence. Byla to města jako RENNES, BORDEAUX, TOURS, ŠTRASBURK, METY, LYON, nebo TOULOUSE. Ve většině z nich se zakládaly nové široké hlavní

ulice a podle pařížského vzoru většinou také Place Royale - královská náměstí na počest právě vládnoucího panovníka.

Z těchto měst, kde v každém byl rozvoj koncipován poněkud jinak, vyniká především hlavní město Lotrinska - NANCY, které se roku 1736 stalo rezidencí bývalého 95EF polského krále Stanislava Leszczyňského, spřízněného s Ludvíkem XV. Z jeho příkazu zde byla postavena rezidence, která je i ve světovém měřítku jednou z nejdůležitějších realizací barokní urbanistické kompozice. Základem byl palác, na který navázala výrazná osa se třemi náměstími, vítězným obloukem, velkou pravidelně založenou královskou zahradou, kostelem, radnicí atd. Celá tato kompozice působí do dnes jako monumentální, ale poněkud umělá scéna v sousedství pravidelné renesanční šachovnice pevnostního Nového Města, založeného v roce 1588 Karlem III.

Příznačným pojmem, který byl používán ve Francii zvláště v 18. stol. bylo "l'embellissement des villes" t.j. zkrášlování měst. Hlavním záměrem většiny urbanistických prací - jak to zřetelně dokládá právě příklad Nancy, bylo vytvořit reprezentativní prostory, vyjadřující moc a slávu Francie. Je to zřetelný rozdíl proti následujícímu 19. stol., kdy se tímto základním pojmem stává "l'assainissement des villes" t.j. ozdravení měst.

Nejvýznamnější teoretiky, kteří se ve Francii v 17. a 18. stol. hlouběji zabývali městy, byli J.L. de Cordemoy, M.A. Laugier a zvláště P. Patte.

Abbé Jean-Louis de Cordemoy patřil k nejvzdělanějším mužům počátku 18. stol. a je považován za jednoho ze zakladatelů moderní teorie architektury. O běhu jeho života panují jen dohady, avšak jeho dílo z roku 1706, nazvané "Nová rozprava o veškeré architektuře" patří mezi klasické spisy své doby.

Na de Cordemoye navázal v polovině 18. stol. duchovní Marc Antoine Laugier (1713-1769), všestranný myslitel, historik, diplomat a žurnalista. Dodnes si zachoval význam v roce 1753 vydaný "Esej o architektuře", přeložený okamžitě i do angličtiny a němčiny. Na rozdíl od tehdy obvyklých

spisů, které vždy znovu a znovu popisovaly jednotlivé sloupové řády a antické stavby, věnoval se Laugier především architektonickým a urbanistickým úkolům své doby. O deset let později se znovu k tomuto tématu vrátil v díle "Úvahy o architektuře".

Působil v době, kdy se ve Francii prováděly rozsáhlé urbanistické práce a proto se věnoval koncepčnímu řešení celých měst. V dobovém duchu sice oceňoval výhody pravidelných městských půdorysů, avšak zároveň kritizoval sterilitu příliš geometrických a schematických dispozic. Připomínal potřebu malebnosti, rozmanitosti a dokonce ve své době neobvykle přiznával přednosti středověkých měst.

Z Laugierových spisů by bylo možno citovat celé odstavce, vyjadřující jeho pochopení pro individualitu města. Psal například, že při plánování a výstavbě měst "přílišná pravidelnost je největší ze všech chyb" a proto "se občas vzdejme symetrie a uplatněme odlišnost a jedinečnost".

Požadavky na řešení jednotlivých městských čtvrtí vyjádřil ve slovech, že "není snadné navrhnout plán města tak, aby byla vznešenost celku rozčleněna na množství krásných a rozličných detailů, aby se neobjevovaly stále stejné budovy, ale aby se naopak při procházení městem v každé čtvrti nacházelo něco nového, zvláštního a přitažlivého; aby byl ve městě řád a zároveň určitý chaos, aby vše bylo uspořádáno ale bez jednotvárnosti, aby z množství pravidelných částí vystupoval určitý záměr nepravidelnosti a rozličnosti, což je tak vhodné pro velká města". V poslední větě lze rozpoznat poprvé vyslovený názor, že kompozice velkého města má jiné zásady a požadavky, než kompozice města malého.

Vyvrcholení teorie francouzského klasicistního města představují spisy, které napsal ve 2. pol. 18. stol. Pierre Patte (1723-1814). V jeho několika knihách, věnovaných architektuře a urbanismu, nalezneme velmi moderní názory, které například u měst uvádějí význam klimatických, geografických, hygienických, technických, estetických

i dopravních a inženýrských aspektů. Obdobně i ulice posuzoval nejenom jako komponované prostory, ale zároveň i z hlediska dopravy, bezpečnosti a hygieny. Lze jen litovat, že se rozešel s francouzskými encyklopedisty a nestal se uvažovaným autorem hesla "Město", které v duchu zcela akademického pojetí napsal někdo jiný.

V jednom ze svých spisů Patte napsal, že "ve městě se většinou vidí jen kamenné stavby, avšak je třeba v něm především vidět filosofické dílo." Také o celkové koncepci města říká, že "vše se doposud soustřeďovalo na vznešenost a velkolepost, avšak nikdy se neusilovalo o zabezpečení života obyvatel, jejich zdraví, spokojenost a zdravý vzduch v jejich obydlích."

Ještě více než Laugier se Patte věnoval konkrétním stavebním úkolům v Paříži. Z tohoto hlediska se k jeho dílu ještě vrátíme.

PAŘÍŽ

V průběhu 17. a 18. století se Paříž proměňovala z ještě středověkého města s několika renesančními objekty a prostory na více než půlmilionovou městskou aglomeraci. Stavěla se první nábreží Seiny, již za Ludvíka XIV. se začínaly fortifikace proměňovat na městské bulváry a za bývalým opevněním vyrůstala rozsáhlá předměstí. Ve městě se zakládala další pravidelně koncipovaná náměstí, jako je Place Vendôme z roku 1685, jehož přestavba na samém konci 17. stol. byla jedním z prvních podnětů ke vzniku bohatých obytných čtvrtí západně od historického jádra.

Z hlediska vývoje a utváření barokních urbanistických principů je v Paříži nejzajímavější soutěž na umístění jezdecké sochy Ludvíka XV., vypsaná v roce 1749. Samy vyhlášení soutěže vyvolalo široký ohlas a podnítilo například Voltaira k napsání nevelkého, ale významného spisku, nazvaného "Zlepšení v Paříži". Voltaire kritizoval stav města, který nemůže být napraven vybudováním jednoho náměstí, a formuloval různé návrhy na zlepšení životních podmínek ve městě.

Do soutěže bylo předloženo na tehdejší dobu mimořádné množství devadesáti návrhů, z nichž 43 umísťovaly sochu na levý břeh, 36 na pravý břeh a 11 na ostrovy a mosty. Naprostá většina spojovala umístění sochy s vytvářením nového náměstí.

Návrhy zaujaly Pierra Patte do té míry, že o nich napsal knihu, která kromě popisu soutěže uvádí "*celkové úvahy o prostředcích, jimiž lze zlepšit město v celku a dát mu pohodlí a příjemnost*". Obdobně jako Laugier varuje před jednotvárností a doporučuje využít nepravdělná a malebná řešení.

Z celého Patteho spisu, se obvykle publikuje pouze tzv. "Patteho plán Paříže". Bývá někdy omylem považován za jakýsi v té době vzniklý projekt rozvoje Paříže, avšak ve skutečnosti to je zakreslení více než 50 soutěžních návrhů do jednoho pařížského plánu. Vznikl tím pozoruhodný dobový dokument, který zachycuje širokou škálu prostorových kompozičních představ, typických pro barokní urbanismus, a do jisté míry je také idealizovaným plánem Paříže.

O tom, který soutěžní návrh má být uskutečněn, rozhodl sám Ludvík XV. a vybral pro něj místo mezi Tuileries a Champs Ellyssées. Podle projektu J.A.Gabriela bylo po Ludvíku XV. pojmenované náměstí dokončeno v roce 1775. Dnes se náměstí nazývá Place de la Concorde a o správnosti výběru jeho místa svědčí, že zůstává jedním z ohnisek života Paříže.

Na samém konci 18.století vstoupila Paříž po Francouzské revoluci do nové etapy svého vývoje. Byla ustavena Komise umělců a ta v roce 1794 zpracovala tzv. **Plán Komise umělců**, obsahující velkorysé regulační záměry. Na jejich uskutečnění si však Paříž musela ještě více než půl století počkat.

VERSAILLES

Nespokojenost s pařížskou rezidencí a ne vždy nejlepší vztahy mezi francouzskými králi a Paříží, přivedly Ludvíka XIV. k rozhodnutí vybudovat si nedaleko francouzského

hlavního města rozsáhlý komplex staveb a zahrad. Vybral si pro to nevelké městečko Versailles, které bylo do té doby pouze poslední zastávkou na cestě z Normandie do Paříže a kde byl nevelký lovecký zámek.

Ke vzniku Versailles přispěla touha dvanáctiletého Ludvíka postavit si také nové město, kterou vyjádřil v roce 1650 po návštěvě Richelieu. Ještě častěji se připomíná souvislost s rezidencí Vaux-le-Vicomte ministra financí Nicolase Fouqueta. Na oslavu otevření svého honosného palácového a zahradního komplexu pozval roku 1661 Ludvíka XIV., který se nemohl smířit s představou, že jeho ministr má honosnější rezidenci než sám král.

Tak došlo k vybudování Versailles, patřících mezi vrcholná díla barokního urbanismu. Byla v nich vytvořena velkolepá prostorová kompozice, obsahující všechny základní tehdejší kompoziční principy. Pokud byl Řím prvním uplatněním těchto principů při přetváření existujícího města, pak jsou Versailles prvním velkým příkladem jejich rozvinutí v novém urbanistickém založení.

Autorem celkové koncepce versailleské rezidence byl francouzský zahradní architekt **André Le Nôtre**. Pečoval o zahrady Tuileries a ve volných chvílích se věnoval studiu perspektivy, kterou pak dokázal uplatnit ve velkorysých koncepcích zahrad. Roku 1656 jej pověřil Fouquet budováním své rezidence a její zahrady a poté jej povolal do svých služeb král.

Spolu s Le Nôtrem získal Ludvík XIV. pro svůj záměr i jeho spolupracovníky. Měli postavit u nově budovaného zámku a parkového komplexu "nové město", které roku 1671 získalo městská práva a roku 1682 se stalo oficiální královskou rezidencí. Roku 1715 při úmrtí Ludvíka XIV. byl stavební záměr dokončen a samo město mělo asi 30 000 obyvatel.

Na bažinatém a vlhkém území, kde do té doby stál jen nevelký lovecký zámek Ludvíka XIII., byl vytvořen prototyp barokní palácové a zahradní kompozice, zaujímající větší rozlohu, než celá tehdejší Paříž. O jejích rozměrech svědčí,

že hlavní osa má jen uvnitř zahrady délku 7500m, přičemž pokračuje alejí dále do krajiny. Velká vodní nádrž o ploše 75x110m byla započata v roce 1663 a pro slavnosti na gondolách byl určen Velký kanál o délce 1670m, dosahující šířky až 100m. Příčný bazén má délku přes 1000 m.

Polycentrická kompozice hlavních parkových os byla obohacena mnoha dalšími objekty, mezi nimiž vyniká Malý a Velký Trianon a další romantické stavby, sloužící pro galantní pastýřské hry. Dvorní život se nemohl obejít ani bez koníren, oranžérií a mnoha služebních budov. Přímou na místě po celou dobu existovala kancelář, která měla za úkol projektování a řízení stavby.

Prestížní stavba Versailles se stala vzorem, který byl napodobován mnoha dalšími evropskými vladaři. Projevilo se to v práci samotného Le Nôtra, pověřeného projektem pro Saint Cloud, kde uvažoval o hlavní ose parku v délce 13,5 km. Versailles se snažil překonat Karel III. ve své rezidenci Caserta u Neapole, Habsburkové při budování vídeňského Schönbrunnu a mnozí další.

Velké stavební náklady vyvolaly ovšem ve Francii nesouhlas a kritiku se strany Voltaira a dalších filosofů, kteří považovali za rozumnější vynaložit prostředky na zlepšení životních podmínek v Paříži. Protestoval i ministr financí J.B.Colbert, kterého však Ludvík XIV. jmenoval správcem královských staveb a tím jej učinil za výstavbu přímo zodpovědným.

ANGLIE

Období barokní a klasicistní architektury má v Anglii velmi svébytné znaky, vyplývající zejména z toho, že zde absolutistická vláda skončila spolu se 17.stoletím. Následující období bylo zejména ve svých urbanistických projevech ovlivněno nástupem průmyslové revoluce. Dochází k hromadné migraci z venkova do měst, kde v té době vznikají textilní a strojírenské manufaktury.

MANCHESTER jako centrum textilní výroby vyrostl z 10000 obyvatel v roce 1720 na 77000 obyvatel v roce 1801

a krátce po té překročil stotisícovou hranici. Obdobný několikrátobný růst je charakteristický i pro **BIRMINGHAM** a **SCHEFFIELD** jako centra kovovýroby, nebo pro přístavní **LIVERPOOL**, který se zvětšil z 5000 obyvatel v roce 1709 na 80 000 o sto let později.

Vznikala tak prvá průmyslová města se všemi sociálními a hygienickými problémy. Zároveň však odjížděli do Itálie šlechtičtí amatéři, aby se vrátili zpátky do Anglie plni nadšení pro Palladiovy stavby, v jejichž duchu pak stavěli své městské paláce i venkovská sídla.

Rostoucí obdiv živé přírody ovlivnil nejen anglické pojetí palladianismu, s jeho zálibou pro křivky a vlnovky, ale uplatnil se zejména v koncepci anglických parků jako záměrně komponovaných romantických přírodních scénérií. Zájem o přírodu se projevil také v oblíbenosti lázeňských měst a prvních mořských lázní. Z mnoha příkladů je nejvýznamnější projekt rozvoje lázeňského města **BATH** s charakteristickými půdorysnými křivkami a kruhy, patřící již časově do pozdního klasicismu počátku 19.stol.

Pozoruhodné urbanistické úrovně dosáhla v té době výstavba **EDINBURGHU**, který byl hlavním centrem Skotska a významným kulturním ohniskem. Největším urbanistickým počinem se zde stala výstavba Nového Města na základě soutěže, do níž bylo v roce 1766 předloženo celkem šest plánů. Byl z nich vybrán projekt **Jamese Craiga**, který byl také uskutečněn. Jeho řešení je charakteristickým příkladem klasicistního urbanismu, v němž se ve výrazné ose symetrie a v dominantních objektech ozývá vliv barokních koncepcí, ale zároveň v racionálním schématismu již nástup nové doby.

LONDÝN

V 16. a 17.stol. tvořila londýnskou aglomeraci skupina různých velkých samostatných obcí, mezi nimiž dominoval Londýn a Westminster. Od 17.stol. se prostor mezi obcemi začal postupně vyplňovat a v polovině tohoto století již existovaly vně původních historických jader celé nové čtvrtě, jejichž typickým znakem byla renesančními principy

inspirovaná pravidelná parková náměstí - squares, navazující na prototyp pařížského Place Royale.

Do tohoto vývoje zasáhl v nedělní ránu 2. září roku 1666 velký zhoubný požár, který úplně zničil přes 80% staveb na území historického jádra Londýna a další desítky staveb v nových částech města. Celkem shořelo 13 200 domů a 87 kostelů, včetně sv. Pavla, protože město bylo tehdy téměř celé dřevěné a ve velmi špatném stavebním stavu.

Již deset dní po požáru, dne 11. září, vydal Karel II. výzvu k obnově, uložil zpracování přehledu o vlastnických poměrech a krátce poté ustavil spolu s městem šestičlennou komisi, která měla obnovu řídit. Ještě během září byly také králi předloženy projekty obnovy, z nichž byl prvním návrh **Christophera Vrena** (1632-1723). Kromě členů komise Hooka a Millse byli jejich autory vědec John Evelyn, kapitán Valentine Knight a kartograf Richard Newcourt, který zpracoval dvě varianty.

Za zaznamenání stojí, že král uložil čtyři dny po požáru Václavu Holarovi, aby spolu s Francisem Sandfordem nakreslili podrobný půdorys v troskách se nacházejícího města.

Příprava obnovy města probíhala velkoryse, byly vydány dva zákony o přestavbě, řešící organizační a finanční otázky, určily se minimální šířky ulic a byl dokonce zřízen zvláštní soud, který měl rozhodovat vlastnické a majetkové spory. Zároveň se posuzovaly předložené plány nové uliční sítě města, z nichž projekt Vrenův a Evelynův byly velkorysími barokními koncepcemi, zatím co ostatní autoři navrhovali jednoduché šachovnicové sítě, obohacené nevelkými náměstími.

Pro Vrenův plán se vyslovil král, zatím co město dávalo přednost Hookovu řešení s důslednou šachovnicí a čtyřmi schematicky rozloženými náměstími. Pro uskutečnění byl vybrán Vrenův plán, který nebral ohled na původní uliční síť ani na konfiguraci terénu a uplatňoval charakteristické znaky barokních dispozic - trojzubce ulic, hvězdnicové náměstí, osy symetrie a pod. Zajímavým příznakem

98C,D

společenským proměn však bylo, že jako nejvýznamnější budovu označil a také situoval burza a teprve druhé místo přisoudil chrámu sv. Pavla.

Nakonec však nedošlo ani k realizaci Vrenova plánu a pod tlakem obyvatelstva byla zachována stará uliční síť v níž se provedly jen drobné korektury. Svědectvím zůstala jen novostavba chrámu sv. Pavla, jejíž autorství učinilo z matematika a hvězdáře Christophera Vrena všeobecně uznávaného nejlepšího anglického architekta vůbec. Soubor projektů přestavby Londýna po velkém požáru tak zůstal pouze dokumentem stavu urbanistického myšlení své doby.

K větším urbanistickým zásahům do existujícího města došlo v Londýně až na počátku 19. stol., kdy John Nash vytvořil pro prince regenta a pozdějšího krále Jiřího IV. působivý urbanistický soubor Regents Park a Regents Street 97D,E v duchu pozdního klasicismu.

22. Nové metropole

Kromě uskutečněných, částečně uskutečněných, nebo neuskutečněných projektů přestaveb a rozšíření existujících metropolí přinesla tato doba i několik projektů nových rezidenčních měst.

Z nových metropolí jsou nejvýznamnější ruský Petrohrad, založený na počátku 18. stol., a americký Washington, vznikající téměř o sto let později. V každém z těchto dvou měst byly dobové urbanistické koncepce uplatněny zcela odlišným způsobem. U Petrohradu se městská dispozice utvářela postupným vrstvením, zatím co Washington je ve svém historickém jádru projevem jediné apriorní představy.

Jak v Rusku, tak i ve Spojených státech bylo kromě obou nových hlavních metropolí založeno ještě mnoho dalších nových měst, v nichž se uplatnily barokní urbanistické koncepce daleko zfetelněji, než v jiných zemích v představovaných městech.

RUSKO

V 17. a 18. stol. je pro Rusko charakteristickou rozsáhlá urbanistická činnost, související jak s ekonomickými faktory, tak zvláště s tehdejší rozšiřováním území ruského státu. Stavěly se desítky nových měst jako obchodních center i jako pohraničních pevností. Zároveň se přestavovala dávná historická města, u nichž původní středověké dispozice nemohly vyhovět novým potřebám. Na okrajích měst vyrůstala předměstí, z nichž některá byla určena pro vojenské posádky. Zakládaly se také nové vesnice jako součást kolonizačního úsilí v nově získaných zemích.

Velké urbanizační a stavební úkoly způsobily, že neexistuje ve světě jiná země, v níž by bylo vypracováno a do značné míry realizováno tolik klasicistních městských plánů jako v Rusku. Až do té doby vystačila i ta největší ruská města s původními dispozicemi, jejichž základem byl obvykle opevněný kreml jako původní hradisko a kolem něj nepravidelně rostoucí dvorcové obytné zastavění s dominantami kostelů a opevněných klášterů.

Prvním impulsem pro klasicistní urbanismus v Rusku byla činnost komise, zřízené pro výstavbu Petrohradu, jejíž působnost byla postupně rozšířena na Moskvu, Tver a posléze na všechna ostatní ruská města. Urbanistická a stavební aktivita vyvolala zároveň zvýšený zájem o architektonické a urbanistické spisy, což se projevilo jak vydáváním překladů a komentovaných výtahů z italských architektonických traktátů, tak i původními díly ruských autorů.

Před rokem 1740 byl připraven pro schválení carevnou předpis, který se nazýval "Povinnosti architektonické služby". Obsahoval především zastavovací předpisy pro ruská města. Předpisoval zděné stavby, koridorové zastavění ulic, jednotnou výšku římsy a symetrické řešení průčelí, protože to vše "dává městu nemalou krásu".

Kromě Petrohradu byl TVER prvním městem, v němž se uplatnila typická klasicistní dispozice. Bylo to důležité město na spojnici Moskvy s Petrohradem v místě, kde se tato

99B,C

trasa nejvíce přibližovala řece Volze. V roce 1763 bylo toto město zničeno požárem a komise pro Petrohrad a Moskvu dostala za úkol řídit jeho obnovu. Byl zpracován typický klasicistní půdorys s trojzubcem hlavních ulic a vzorové projekty jednotlivých domů. O obnově byla sepsána podrobná zpráva, obsahující zdůvodnění celého projektu, jeho kompoziční zásady, funkční uspořádání, žádoucí hustoty obyvatel apod.

V roce 1763 byl vydán carský příkaz o zpracování plánů měst Ruského impéria. Byla tím pověřena komise pro výstavbu Petrohradu a Moskvy, jejíž pravomoci se tak rozšířily na všechny gubernie rozlehlé říše. Během následujících třiceti let existence komise se jí podařilo pomoci "architektonických expedic" zpracovat plány více než 400 měst, což nemá v dějinách světového urbanismu obdobu. Pro tuto činnost byly vydány zvláštní zákony, z nichž je nejdůležitějším zákon z roku 1785 "o plánech měst", v němž se určuje, že "města se staví pouze podle plánů, schválených stanoveným postupem". Byl dokonce předepsán povinný obsah výkresové dokumentace, hlavní kapitoly průvodní zprávy i postup projednávání a schvalování.

Všechny zpracované plány byly roku 1839 vydány ve Sbírce zákonů Ruského impéria pod názvem "Kniha plánů a výkresů (plány měst)" v krásné grafické úpravě. Otisklo se celkem 416 plánů, které tvořily ojedinělý soubor urbanistických dispozic. Lze v nich dokonce rozpoznat rozdíly mezi guberniemi, vyvolané kvalitou a vkusem tam působících skupin architektů.

Kromě neobvyklejších šachovnicových půdorysů lze nalézt centrální, polycentrické i radiálně okružní městské dispozice. Koncepce odpovídaly významu měst, jak o tom svědčí velkorysá kompozice TULY, důležitého průmyslového centra carské říše.

99E

Z nově založených měst byla důležitou JEKATĚRINOSLAV (Cherson) u ústí Dněpru do Černého moře, řešená jako 25 km dlouhý sídelní pás s přesně určenými lokalitami pro průmysl. Do roku 1730 patří projekt JEKATERINBURGU na Urale.

V roce 1737 bylo město téměř zničeno požárem a pro

kombinující pevnost s průmyslovým městem, jehož kompozičním těžištěm je velká tovární budova.

Klasicistní urbanismus se uplatnil výrazně v MOSKVĚ, kde se zpracovaly různé projekty úprav a přestaveb hlavních městských prostorů, avšak výraznější zásahy do městského půdorysu nastaly až při obnově města po velkém požáru Moskvy při Napoleonově vpádu v roce 1812.

Velkorysý plán obnovy zpracoval ruský architekt skotského původu V.I. Geste. Přes schválení carem se z této koncepce pro odpor Komise pro obnovu města uskutečnily pouze určité - byť důležité - fragmenty, jako bylo např. uvolnění prostoru kolem Kremle, vytvoření dvou okružních tříd a zejména řešení Divadelního náměstí.

Moskva byla v této době uznávaným tradičním centrem historického Ruska, ale hlavním městem impéria se stal Petrohrad, kam se soustřeďovala největší stavební aktivita a kde působili ve službách dvora a šlechty nejlepší architekti.

PETROHRAD

Pro Petra I. nebyla Moskva vhodným sídelním městem jeho říše, kterou chtěl vymanit ze zaostalosti a přiblížit světu. Uvědomoval si špatnou dostupnost Moskvy a naopak význam námořních přístavů pro spojení se světem. Rozhodoval se proto pro výstavbu nového hlavního města buď na pobřeží Černého nebo Baltického moře.

Na jihu to měl být TAGANROG u Azovského moře, které je vlastně velkým zálivem Černého moře. Nabízely se tam výhodné klimatické podmínky a dobrá strategická poloha. Rozhodující nevýhodou byl naopak obtížný přístup na světové moře Dardanelami, ovládanými stále ještě mocným Tureckem.

Na severu byla nejvhodnější poloha při ústí Něvy do Baltického moře, kde již existovaly drobné ruské a švédské pevnůstky, vybudované v závěru Severní války Ruska se Švédskem. Bylo to sice bažinaté území s chladným podnebím, avšak po Petrově vítězství nad Švédskem nebyla odtud plavba do Severního moře a Atlantického oceánu žádným problémem.

Petr I. se proto rozhodl pro severní, strategicky výhodnější variantu. Vybral osobně u ústí Něvy Zaječí ostrov, na němž v květnu roku 1703 - ještě během Severní války - založil kníže Menšíkov pevnost Sankt-Piter-Burg, z níž bylo možno ovládat všechna ramena něvské delty. Brzy se začala původně dřevěná pevnost přestavovat na kamennou a budoucí město získalo svou dodnes významnou dominantu ve štíhlé kostelní zvonici.

Na tzv. Moskevské straně, na jižním břehu Něvy při cestě do Moskvy, se již roku 1704 stavěla loděnice admirality, která ve své pozdější stavební podobě zůstává doposud druhou hlavní dominantou města. Na Moskevskou stranu přenesl své sídlo i Petr I. Osou této části města byla od počátku stará cesta z Moskvy, která byla upravena tak, aby mířila k Admiraltě. Vznikl tak Něvský prospekt - dodnes hlavní městská třída mnohamilionového současného Petrohradu.

Čtvrtou základní prostorovou komponentou města se stal Velký Vasilevský ostrov, na jehož východní špičce si kníže Menšíkov - carův místodržitel - postavil palác se zahradou.

Tímto přirozeným vývojem vznikl již v prvních letech rozhodující základ centrální dispozice. Petr I. však chtěl mít velkoryse založené velkoměsto, které by se vyrovnalo jím tak obdivovaným městům západní Evropy. Povolal proto z Francie Jeana Baptistu Leblonda a uložil mu vypracování celkového plánu. Vznikl tak projekt, který má velmi blízko k ornamentálnímu půdorysům Perreta ze Chambery z počátku 17. století, avšak ve kterém zřejmě nemohl moderně myslící Petr I. nalézt zalíbení. Leblondův plán kladl městské centrum na obtížně přístupný Vasilevský ostrov a celé město uzavíral složitým věncem opevnění - v době, kdy se velké evropské metropole již začaly svých hradeb zbavovat.

Obdobně byl zamítnut také z téhož roku pocházející plán Domenica Trezziniho, který byl velmi úspěšným autorem 100C petrohradských staveb. Ten navrhl jednoduché půdorysné schéma rovnoběžných prospektů a "linií", které byly tvořeny soustavou kanálů na místo ulic. Inspiroval se zřejmě Amsterdamem, který si Petr I. tak oblíbil.

V roce 1737 bylo město téměř zničeno požárem a pro obnovu a další výstavbu města byla v tomže roce zřízena Komise pro výstavbu Sankt-Peterburgu, jejímž hlavním architektem se stal Petr Jeropkin. Tato komise dokázala využít a uplatnit všechny existující základní kompoziční prvky a rozvinout je do koncepce, která zařadila historické jádro Petrohradu mezi nejpozoruhodnější světová města.

Charakteristika Petrohradu by ovšem nebyla úplnou bez řeky Něvy, jejíž měřítko je zřetelně nízkým obestavením nábreží, a bez vodních kanálů. Připomenutí si zaslouží soustava předměstských zámeckých sídel se zahradami, které obklopují město a patří mezi pozoruhodné příklady krajinařských řešení. Nejznámější z nich je osově komponovaný PETROVDVOREC na břehu Finského zálivu, nebo PUŠKINO a PAVLOVSK s krajinařsky komponovanými parky.

SPOJENÉ STÁTY

Území dnešních Spojených států severoamerických bylo stejné jako celý americký kontinent až do konce 18. stol. teprve na samých počátcích své urbanizace, která měla probíhat bouřlivě až v následujících staletích.

Jednotlivé koloniální mocnosti, zvláště Španělsko, Francie, Anglie a Holandsko zde uplatňovaly své stavební a urbanistické zvyklosti, většinou na provinciální úrovni. U počátků New Yorku bylo holandské založení NOVÉHO AMSTERDAMU na jižním cípu Manhattanu. Mnohá města kolem severoamerických Velkých jezer na dnešní americké i kanadské straně vděčí za svůj původ francouzským osadám a pevnostkám.

Největší růst osídlení probíhal na územích, patřících v té době Anglii. Ta si vyzkoušela postupy kolonizace již dříve při osídlování Irska a svých starších kolonií. Většina anglických založení na území dnešních USA měla ten nejjednodušší šachovnicový půdorys, umožňující snadné vytýčení, parcelaci i obchodování s pozemky. Z tohoto převládajícího schématu se vymyká pouze několik příkladů, ovlivněných více či méně pochopenými evropskými vzory.

Půdorys hlavního města státu Maryland, nazvaného při svém založení v roce 1695 ANNAPOLIS, se připisuje tehdejšímu 102A guvernérovi Francisu Nicholsonovi. Předpokládá se, že se znal s Vrenem a Evelynem a že při založení města diletantsky uplatnil nepochopený odlesk Vrenova plánu obnovy Londýna.

Čtyři roky po založení Annapolisu bylo rozhodnuto založit nové hlavní město WILLIAMSBURG i ve státu Virginia, kde se od roku 1698 ujal funkce guvernéra opět Francis Nicholson. Do roku 1698 byl hlavním městem tohoto státu JAMESTOWN, založený roku 1607 jako prvá stálá osada anglických kolonistů na velmi nepraktickém trojúhelníkovém půdorysu. Williamsburg má jednoduchou, barokním urbanismem inspirovanou dispozici s několika prostory, rozloženými podél osy symetrie, spojující budovu Kapitolu s místní školní kolejí. Na konci krátké příčné osy byl umístěn palác guvernéra.

Vzory soutěžních návrhů na obnovu Londýna se pravděpodobně uplatnily i u některých dalších amerických měst. Tak půdorys FILADELFIE odvodil pravděpodobně jeho 102B autor Thomas Holme z Newcourtova projektu. V roce 1733 důstojník a pozdější guvernér J.E. Oglethorpe navrhl půdorys města SAVANNAH ve státě Georgia podle stejného vzoru, zprostředkovaného pravděpodobně Filadelfií. Kromě Savannahu použil Oglethorpe totéž půdorysné schéma i pro NEV EBENEZER v roce 1747. Obdobný půdorys byl použit i ve městech GEORGETOWN a LOUISVILLE, založených ve 2. pol. 18. stol.

Součástí osídlování Ameriky byly i různé projekty ideálních obcí sociálních reformátorů a náboženských hnutí. Moravští bratři, kteří opustili ve 2. pol. 18. stol. své obce v Německu, založili v Novém světě několik osad, majících zajímavé pravidelné půdorysy a příznačné názvy jako Nový Nazaret, Emauzy, Naděje, Betlém a další. V Americe hledal naplnění svých představ i R. Owen.

Koncem 18. stol. se v USA stále výrazněji vynořovala potřeba racionálního hospodaření s pozemky, což našlo svůj výraz v nařízení z roku 1785. Započalo tím dělení celého území Spojených států na základě čtvercového rastru

jednotlivých "městských okrsků" o ploše 6 čtverečních mil. Každý z okrsků se dále dělil na 36 čtvercových sekcí. Jeden ze čtverců měl být ponechán pro školu a na středozápadě byla 1/7 rozlohy rozdělena na stavební parcely pro veterány války za nezávislost. Byla to zřetelná předzvěst urbanistického racionalismu, který v 19.stol. v USA převládl.

VASHINGTON

V roce 1791 na zasedání amerického Kongresu ve Filadelfii se mělo určit sídlo nově vznikající federální vlády. Uvažovalo se o mnoha městech jak z hlediska jejich historických zásluh, tak i vhodné polohy. V úvahu přicházela např. sama Filadelfie, ale i Boston, Annapolis nebo Williamsburg. Jednání bylo velmi obtížné a dokonce se objevovaly návrhy na dvě hlavní města - jedno na severu a druhé na jihu USA.

Po dlouhých jednáních bylo nakonec rozhodnuto postavit nové hlavní město na území tzv. Kolumbijského distriktu, který byl v rozloze 10 x 10 mil vyňat ze sousedních států. Vybralo se území u řeky Potomac mezi existujícími městečky Georgetown a Alexandria. Prvou skicu půdorysu nového města předložil Washingtonovi státní tajemník **Thomas Jefferson**, který se zabýval amatérsky architekturou a plánováním měst. Navrhl Filadelfii inspirovanou šachovnicí, v níž měly být dva bloky vymezeny pro dům prezidenta a tři pro budovu Kongresu.

O zpracování projektu byl požádán tehdy 37letý francouzský vojenský inženýr **Pierre Charles L'Enfant** (1754-1825), který již žil 14 let v Americe a bojoval spolu s americkou armádou proti britským kolonizátorům. Vyrostl v Paříži a ve Versailles a byl tudíž dobře obeznán s barokními urbanistickými koncepcemi.

L'Enfant si nechal jako podklad pro svou práci obstarat plány více než deseti evropských měst, mezi jiným typických klasicistních dispozic Paříže, Karlsruhe a Turína. Protože neexistovaly žádné mapové podklady odjel L'Enfant na místo a přímo v terénu vyhledal dominantní polohy pro prezidentský

102C

palác a pro Kapitol, jako sídlo kongresu. Ve směrech hlavních výhledů určil dvě na sebe kolmé hlavní kompoziční osy, vrcholící těmito budovami. Zároveň je spojil reprezentační třídou, která je dodnes jakousi "svatou cestou" Washingtonu, po níž se ubírají inaugurační průvody amerických prezidentů. Ostatní území pak rozdělil polycentrickou soustavou velkoměstských tříd, doplněných šachovnicí místních ulic.

L'Enfant sám popsal vznik městského půdorysu tak, že "po určení některých rozhodujících míst, kterým jsem chtěl vše ostatní podřídít, uspořádal jsem ulice pod pravým úhlem ze severu na jih a z východu na západ a pak jsem otevřel některé směry tím, že jsem vytvořil prospekty ke každému důležitému místu a od něho, přičemž jsem si nepřál vytvářet kontrasty s celkovou pravidelností a neusiloval jsem o dosažení rozmanitosti a krásy, ale pouze jsem chtěl vytvořit přímá a pohodlná vzájemná spojení jednotlivých částí města". Pro zajímavost lze uvést, že hlavní kompoziční osa od Kapitolu k Potomacu má přibližně délku hlavní osy Versailles. Také příčná osa k Bílému domu je přibližně v místě versailleského hlavního příčného kanálu.

Projekt Washingtonu byl od samého počátku využit jako výraz prestiže Spojených států. Okamžitě se zpracovala velká rytina půdorysu města - ve kterém zatím vůbec nic nestálo - a každý vyslanec měl za povinnost ji vystavit na čestném místě ve své rezidenci.

Další osud urbanistické koncepce Washingtonu byl dosti složitý. V 19.stol. bylo vypracováno několik plánů, které podstatným způsobem v romantickém duchu měnily původní L'Enfantovu koncepci a teprve po roce 1900 bylo rozhodnuto vrátit se k původnímu řešení. Přesto však došlo k některým nežádoucím změnám, narušujícím kompoziční záměry P.CH.L'Enfanta.

Sám L'Enfant do konce života vedl s úřady neúspěšný spor o vyplacení několika stovek dolarů za projekt města, kterým se nyní Spojené státy tak pyšní a které patří mezi světově významná urbanistická díla.

176

177

23. Přestavby měst

Barokní a klasicistní urbanistické koncepce se neuplatnily pouze v několika největších metropolitních světového významu, ale zasáhly četná ostatní města. Nejčastěji to byly rezidence vládařů a hlavní města menších státních útvarů a také prvá průmyslová města, nebo města, která musela být obnovena po přírodní nebo jiné katastrofě.

Pro většinu těchto měst sloužily jako vzory již popsané velké metropole jako byl Řím, Paříž s Versailles, Petrohrad a na americkém kontinentě relativně pozdní Washington. Podle těchto vzorů se vytvářely - byť i v menším měřítku - polycentrické soustavy hlavních tříd, hvězdicová náměstí, osově řešené palácové soubory se zahradami i nové městské čtvrtě. V mnoha případech docházelo i k opožděnému uplatňování barokních a klasicistních kompozičních principů ještě v 19. a dokonce i 20.století.

Není možno ani vypočítat všechna města, která byla tak či onak zasažena novými urbanistickými myšlenkami té doby. Bude nutno se omezit pouze na několik vybraných příkladů z hlediska jejich významnosti a zajímavosti, přičemž města Itálie, Francie, Anglie, Ruska a Ameriky již byla připomenuta v předchozím textu.

EVROPSKÁ MĚSTA

Vývoj evropských měst byl zvláště ve střední Evropě ovlivněn třicetiletou válkou, která způsobila, že se stavební aktivity výrazněji rozvinuly až od 2.poloviny 17.stol. Značný vliv měly změny na hospodářské mapě Evropy a zvláště rozvoj mezinárodního a námořního obchodu.

Ve střední Evropě zaujímal co do velikosti i co do významu vedoucí postavení **Vídeň** , jako metropole Habsburské monarchie. Její výstavba se urychlila po definitivním odražení Turků v roce 1683. Nevelké a opevněné sevěné historické jádro umožňovalo pouze vkládání jednotlivých církevních staveb a paláců, takže větší urbanistické soubory

103A

mohly najít místo pouze v rychle rostoucích předměstích. Tam se stavěly paláce se zahradami šlechty. Obzvláště vynikala díla **J.B.Fischera z Erlachu** - jedinečný kostel sv.Karla Boromejského a ve větší vzdálenosti od města situovaná císařská rezidence Schöbrunn, která by se při uskutečnění původního Fischerova projektu vyrovnala Versailles.

Na rakouském území bylo v té době vybudováno několik pozoruhodných barokních stavebních souborů - převážně církevních staveb, klášterů a rezidencí. Vyniká mezi nimi **SALCBURK**, jako centrum arcibiskupských držav a jedno z hlavních ohnisek protireformace. Za arcibiskupa Volfa Dietricha bylo původní středověké město po roce 1587 přestavěno na barokní rezidenci. Obohatily ho nové stavby nejen uvnitř historického jádra, ale také zámecký a zahradní soubor Mirabell na pravém břehu řeky Salzach s hlavní pohledovou osou, orientovanou na dominanty starého města.

Území dnešního Německa bylo v této době rozděleno na mnoho různých velkých a různých významných zemí a zemiček. Jejich vládcové si po vzoru velkých evropských monarchů také budovali svá rezidenční města a své "Versailles". Z mnoha příkladů lze uvést **DRAŽDANY**, jako sídelní město Sasky, v nichž se bohatá barokní aktivita projevila především stavbou Zwingeru a pozoruhodné k Labi obrácené tzv. Brüllské terasy, postavené po roce 1738 ministrem Augusta Saského na místě původního opevnění.

Až na konci 18.stol. se začal mezi evropskými městy prosazovat **BERLÍN**, jako sídelní město Pruska. Barokní koncepce se v něm projevily založením nové kompoziční osy - aleje Pod lipami, spojující renesanční zámek v historickém jádru s královskou oborou. Podél této osy byla pravidelně založena předměstí Dorotheenstadt a Fridrichstadt, která se dodnes v půdorysu i obrazu Berlína významně uplatňují.

V sousedství Berlína byla po roce 1660 přestavěna bezvýznamná obec **POSTUPIM** na královskou rezidenci, tvořenou barokním zámekem, velkoryse koncipovanou zahradou a později i městem. Také v tomto případě šlo o to vyrovnat se rezidenci francouzských králů ve Versailles.

178

179

Rezidenčním městem Bavorska byl již od středověku **MNICHOV**, jehož barokní přestavba trvala od počátku 17.stol., kdy byl roku 1660 dokončen zámek se zahradou, až do 19.stol. Její součástí bylo zakládání reprezentačních městských tříd a dále výstavba loveckých zámečků a letních sídel v okolí města, z nichž je nejvýznamnějším Nymphenburg. Překvapivou velkorysostí vyniká soustava barokních kompozic v **KASSELU**, jak o tom svědčí na strmém svahu 99A rozložená Vilhelmshöhe, nebo kruhové náměstí Königsplatz o průměru 185 m.

Jako letní sídlo markraběte Karla Vilhelma bylo roku 1715 nově založeno město **KARLSRUHE** se zajímavou kruhovou 103D,E dispozicí, tvořenou 32 radiálními, z nichž 8 prochází městem a zbývající jsou základem kompozice parku. Základní koncept města byl dále rozvíjen v období klasicismu po roce 1800 podle projektu F.Veinbrennera.

Hospodářský rozmach výrazně ovlivnil výstavbu nizozemských měst, z nichž zaujímal jedno z předních míst v Evropě **AMSTERDAM**. V 17.stol. se město stalo důležitým centrem světového obchodu, což se projevilo několikanásobným zvětšením jeho rozlohy ve srovnání s původním historickým jádrem. Podobně jako Hamburk nebyl Amsterdam rezidenčním městem a tak základem jeho dispozice zůstaly bloky měšťanských domů, členěné soustavou kanálů.

Ve Skandinávii měl od doby třicetileté války rozhodující postavení **STOCKHOLM**, což se v období baroka a klasicismu promítlo do výstavby královského zámku a dalších veřejných budov. Nebyla zde uplatněna celková urbanistická barokní koncepce, avšak jednotlivé objekty byly zvýrazněny nově vytvářenými náměstími.

Se Stockholmem soupeřila **KODAN** - sídelní město dánských králů, která se v této době rozšířila o pravidelně vyměřené nové čtvrtě a prostorově zajímavý stavební soubor, jehož těžištěm je náměstí Amalienborg.

Na Pyrenejském poloostrově se klasicistní urbanismus uplatnil při obnově městského centra **LISABONU**, zničeného v roce 1755 zemětřesením. Na ploše necelých 20ha byl

vytýčen šachovnicový půdorys, jehož součástí se stalo k moři obrácené náměstí o rozloze 192x177m.

Od roku 1561 se stal španělským hlavním městem do té doby málo významný **MADRID**. Nová úloha sídelního města mocné monarchie vedla k rozsáhlé výstavbě se širokým městskými třídami, avšak bez přesvědčivé celkové koncepce. Nejvýznamnější součástí města zůstala královská zahrada Buen Retiro.

Dva příklady španělských továrních měst jsou upozorněním na to, že se v období baroka a klasicismu v městských dispozicích setkávaly historizující koncepce s novými stavebními programy. Byl to **NUEVO BAZTÁN** z let 1709-13, jehož autorem byl významný představitel španělského baroka José de Churriguera. Město **SAN FERNANDO** z poloviny 18.stol. bylo navrženo s typickou osovou dispozicí, jejímž vyvrcholem však neměl být zámek, ale budova továrny.

M Ě S T A Č E C H A M O R A V Y

Města Českého království byla těžce zasažena nejen třicetiletou válkou, ale i důsledky potlačeného stavovského povstání a protireformace. Mnohé domy byly zničeny nebo opuštěny a počet obyvatel se podstatně snížil. Od 2.pol. 17.stol. se však země hospodářsky a kulturně zotavovala, což se promítlo do stavební činnosti.

Rozsáhlá středověká historická jádra, navíc s volnými pozemky a budovami, umožňovala uskutečňovat nové velké stavební programy, avšak jen výjimečně docházelo k prosazování širších urbanistických barokních koncepcí uvnitř měst, nebo v jejich předměstích.

V průběhu 17. a 18.století byly především barokně 106 a později klasicistně upravovány a mnohdy i zásadně AB přestavovány starší světské i církevní objekty od paláců a měšťanských domů až po kostely, kláštery, fary a další budovy. Městské prostory dostávaly nový výraz změnami průčelí budov a vkládáním dominant morových a mariánských sloupů i kašen. Hovoří se proto právem o "barokizaci" našich historických měst. Byla provedena tak důsledně, že mnohá

z nich celkově působí jako barokní, ačkoliv si zachovala svůj středověký základ v celkové dispozici a v mnoha interiérech - avšak jen výjimečně v dominantách a vnějších průčelích budov.

Pravidelné, geometrické a symetrické barokní kompozice se mohly uplatňovat především u nově budovaných venkovských šlechtických sídel, v jejich zahradách i ve zdobení krajiny soustavami alejí, remízků a vodních ploch. Spíše výjimečně se zcela nově řešily stavby církevní, protože ty - jak ve městech, tak i v krajině - mohly navazovat na bohatou síť středověkých založení.

Krajina byla obohacována novými prvky, jako byla poutní místa a poutní cesty, kalvárie, křížové cesty, boží muka, sochy světců při alejích a na mostech. Oprávněně lze hovořit o "barokizaci" krajiny, zejména tam, kde dostaly barokní tvář venkovské dvorce, sýpky a další užitkové objekty, selská stavení, kapličky na návších a pod.

Urbanistické souvislosti má někdy používaný pojem "**české baroko**". Nevyjadřuje pouze dynamičnost a zároveň lyričnost barokní architektury v naší zemi. Malebnost našeho baroka je do značné míry důsledkem situování staveb do již existujících ještě středověkých prostorových konfigurací - uvnitř měst i v krajině. Barokní budovy, které samy o sobě tíhly k pravidelnosti a symetrii, musely reagovat na existující zastavení a starší prostory, které byly v naprosté většině asymetrické a nepravdivé. Většina staveb té doby ve skutečnosti vznikala přestavbami starších středověkých objektů a tak či onak jimi byla ve svém situování, půdorysu i hmotě ovlivněna.

Vzniká tím ojedinělé napětí, které není vlastní nově zakládaným velkým barokním koncepcím, ovládaných až strnulou a někdy i suše působící osovostí, symetrií a pravidelností. Chybí jim ona symetrie v asymetrii, pravidelnost v nepravidelnosti, což jsou vlastnosti, které dávají urbanistickým prostorům našich měst a vesnic - a mnohdy i krajině - mnohoznačnost, překvapivost a výrazovou bohatost.

P R A H A

Všechny uvedené vlastnosti a znaky "českého baroka" v té nejbohatší škále jeho vzájemně provázaných architektonických a urbanistických projevů nalezneme v Praze. Udivuje nás přitom ona geniální jistota, s níž byly i velké a měřítkově náročné objekty vkládány do středověkého půdorysu, vzniklého na základě zcela odlišných motivací.

Barokní budovy dokázaly virtuózně vstoupit do různých nepravidelných rostlých prostorů a ovládnout je. Projevem i výrazem "barokizace" se staly nejen změny průčelí a střech budov, ale i vkládání nejrůznějších objektů a prvků malé architektury do starších městských prostorů a do interiéru 108C budov. Jen jedním i když významným příkladem je "barokizace" Karlova mostu galerií mistrovských sousoší. Barokizovány 108D byly hradní a palácové zahrady, prostory ulic a náměstí i celá silueta města, ovládnutá novými dominantami, umístěnými v klíčových místech a prostorových těžištích. V tomto smyslu je mistrovským příkladem malostranský kostel sv.Mikuláše, situovaný tak, že se stal těžištěm levobřežního úvalu, dominantou Malé Strany a neoddelitelnou součástí obrazu Pražského hradu.

Působilost pražské barokní architektury je dána silou génia loci města, ale též úrovní architektů z celé Evropy, kteří v té době v Českém království a zvláště v Praze po boku českých tvůrců pracovali. Připomenutí jmen Dientzenhofera, Santiniho, Matheye a Fischera z Erlachu 108 zdaleka nevyčerpává velká jména tehdejších tvůrců Prahy. AB

V té době byla Praha obohacena velkými komplexy Klementina a Valdštejnského paláce. Do těžišť kompozice 109D a života města - na Malostranské náměstí, na Staroměstské EF předmostí Karlova mostu a na Karlovo náměstí - byly dokonale umístěny jezuitské rezidence, byť se to stalo za cenu 110G nelítostných demolí. 110B

V téže době byly postaveny nebo častěji barokně přestavěny desítky paláců, kostelů a klášterů, z nichž je nejpozoruhodnější Černínský, Toskánský a Arcibiskupský palác na Hradčanech, Morzínský, Lichtenštejnský a Nostický palác

na Malé Straně, nebo Clam Gallasův palác na Starém Městě. Určitou výjimkou je v pražských poměrech - na rozdíl od Vídně - Šternberský zámek za městskými hradbami v Tróji, s pravidelně založenou zahradou, jejíž osa míří na palác tohoto rodu na Hradčanech.

Poněkud jinak se v Praze projevil od druhé půle 18. do počátku 19. století klasicismus. Není sice tak působivým, ale přinesl městu důležité nové prvky. Začal přetvářet původní příkop mezi Starým a Novým městem na Aleje jako hlavní promenádní prostor Prahy. Ve své pozdní podobě zformoval první pražské nábřeží - dnešní Smetanovo a dal novou tvář mnoha starším, často i barokním objektům.

110E

V tomto pozdním období dostal zcela nový vzhled i Pražský hrad, který se pokusil císařský architekt z Vídně Nicolo Paccasi přetvořit ze staletí vznikajícího malebného hradu na dobově módní velkou zámeckou dispozici.

Podobnými proměnami jako Praha prošla samozřejmě v mnohem menším a skromnějším měřítku mnohá další česká a moravská města. Stavební aktivita se soustřeďovala v těch z nich, která se stala sídly světských nebo náboženských institucí. V poddanských městech se nejzřetelněji uplatnily nové nebo přestavěné zámecké areály a k nim patřící zahrady. Na nejbohatších panstvích vznikaly i rozsáhlé, záměrně komponované hospodářské a zároveň reprezentační krajinné celky. Nejvýznamnějším příkladem barokizace celého regionu byly úpravy velkého Lichtenštejnského panství na rakousko - moravském pomezí mezi Lednicí a Valticemi, které pokračovaly ještě počátkem 19. stol. Je to příklad toho, co se ve Francii nazývalo "le paysage orné", což lze nejspíše přeložit jako "zdobná krajina".

Renesanční urbanismus byl prvním obdobím v dějinách stavby měst, které pochopilo město jako jeden účelový, prostorový a umělecký celek, nadřazený částem - stavbám, ulicím, náměstím a opevněním - z nichž se skládalo. Za toto své základní a zásadně nové poznání zaplatila ovšem renesance přílišnou jednoduchostí svých představ o městě.

Bylo to město spoutané jednoduchými a na první pohled poznatelnými geometrickými obrazy, město lineární a plošné, monocentrické a statické. Tyto základní vlastnosti zároveň napovídaly, že to mohlo být jen město malé, poznatelné v jednom okamžiku. Jednotlivým stavbám města se jen výjimečně přisuzovala určitá samostatná působivost.

Renesance tak nemohla být příliš úspěšnou v utváření větších měst jako celku, i když o to významnějším je její teoretické dědictví, které mohly rozpoznat, ocenit a naplnit až následující generace.

Znaky renesančního urbanismu si připomínáme jen proto, aby tím více vynikl rozdíl ve srovnání s urbanismem barokním, který se někdy považuje jen za pouhé pokračování a praktické uplatňování v renesančním období formulovaných zásad.

Barokní urbanismus chápal - stejně jako renesance - město jako celek, avšak jím rozvinuté polycentrické kompozice umožňovaly, aby tímto celkem mohlo být i město velké a dokonce i krajina. Město přestalo být chápáno a vnímáno najednou a v jednom okamžiku. Baroko naopak vnáší do vnímání architektonických a zejména urbanistických prostorů aspekt času, vnímání postupné, s různým účinem jednotlivých prostorových součástí.

Liší se také pojetí jednotlivých staveb, u nichž baroko objevilo a mistrně uplatnilo jejich prostorové působení a vliv na okolí. Budovy se již nepodřizovaly pouze nadřazenému geometrickému schématu, ale naopak byly určeny k aktivnímu prostorovému působení ve městě jako celku, na jednotlivých náměstích a ulicích, jako zakončení pohledových os i jako podstatné komponenty městské hmoty.

V barokním urbanismu se mění ve srovnání s renesancí také názor na přírodní podmínky. V renesanci byly vnímány především jako překážka při uskutečňování apriorních geometrických schémat. Naproti tomu barokní urbanismus si nejen uvědomuje, ale také důmyslně využívá prostorotvornou funkci přírodních komponent - zvláště terénu, vodních ploch, zeleně a celé krajiny.

Barokní urbanismus si je vědom emocionálního působení architektonicky a urbanisticky utvářeného prostoru a hmot. Pracuje s gradací a dynamičností, s vršením a stupňováním dojmů, s prostorovým komponováním v čase a s poznáním vlivu prostoru na člověka, jeho smysly i duši.

Odkaz barokního urbanismu přetrvával v nejlepších urbanistických řešeních hluboko do 19. a 20. stol. Jeho podněty jsou živé a zdaleka ne plně využité i dnes, kdy si znovu začínáme uvědomovat nejen účelový, ale i duchovní smysl člověkem přetvářeného a nově vytvářeného hmotného prostředí.